

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ**

№ 2 (2), 2014

ЗАСНОВАНО У 2014 РОЦІ

ВИХІД З ДРУКУ: ВІСІМ РАЗІВ НА РІК

Засновники

Центр міжнародного наукового співробітництва
«ТК Меганом» (м. Київ)
кафедра суспільно-політичних наук Вінницького
національного технічного університету
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного торговельно-
економічного університету
Інститут наукового прогнозування (м. Київ)
Інститут реклами (м. Київ)
Кримський інститут економіки та господарського
права (Севастопольська філія)
Громадська організація "Асоціація "Аналітик" (м. Вінниця)
Міжнародне товариство прав людини (Українська
секція)
Українське товариство російської культури "Русь"

**THE SCIENTIFIC JOURNAL
PARADIGM OF KNOWLEDGE:
HUMANITARIAN ISSUES**

№ 2(2), 2014

WAS FOUNDED IN 2014

IT IS ISSUED EIGHT TIMES A YEAR

Founder

Center for International Scientific
Cooperation "TK Meganom"
Department of social and political sciences,
Vinnytsia National Technical University
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and Economics
Institute Kyiv National Trade and Economic
University
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv)
Universities' Institute of Advertising (Kyiv)
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch)
NGO "Association "Analitikum" (Vinnytsia)
International Society for Human Rights
(Ukrainian section)
Ukrainian Society of Russian Culture "Rus"

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування» («РІНЦ
SCIENCE INDEX»).

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 260-04/2014
від 28.04.2014

Електронна версія журналу

<http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/>

Registration Certificate № 260-04/2014
dated 28.04.2014

The electronic version

http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm

Редакційна колегія:

Ореховський В. О., доктор історичних
наук, (головний редактор)
Циганенко Л. Ф., доктор історичних наук
Корнієнко В. О., доктор політичних наук,
академік Української академії політичних наук
Денисюк С. Г., доктор політичних наук
Ткач О. І., доктор політичних наук
Юрій М. Ф., доктор історичних наук, академік
Національної Академії Наук України
Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук
Андрієнко О. В., доктор філософських наук
Криницький І. Є., доктор юридичних наук
Дулин П. Г., доктор філософських наук
Іваницька Н. Б., доктор філологічних
наук

Прищенко С. В., доктор наук у галузі
дизайну
Абрамович С. Д., доктор філологічних наук
Станіславська К. І., доктор
мистецтвознавства
Мартинюк Т. В., доктор мистецтвознавства
Биков О. М., кандидат юридичних наук
Бикова Т. В., кандидат філологічних наук
Безаров О. Т., кандидат історичних наук
Докаш О. Ю., кандидат політичних наук
Бадалов О. П., кандидат мистецтвознавства
Литвинов Л. Д., доктор юридичних наук
Круль П. Ф., доктор мистецтвознавства

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 32.33 (477)

ДІЯЛЬНІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Аксельрод Р. Б.

Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
Україна, м. Київ

У період реформ культура управлінської діяльності набуває особливого значення, так як відіграє подвійну роль в процесі якісної зміни системи: з одного боку, вона легко перетворюється в переешкоду всім реформаторським зусиллям, з іншого — може з'явитися потужним ресурсом новаторської діяльності. В цьому контексті важливою є роль національної політико-управлінської еліти, оскільки саме від неї залежить рівень управління розвитком держави, ефективність і дієвість функціонування органів державної влади, консолідація суспільства навколо мети, визначення шляхів виходу із кризового стану українського суспільства та стратегічних завдань його розвитку.

Ключові слова: політична компетентність, культура управлінської діяльності, управлінська еліта, управлінські рішення.

Аксельрод Р. Б. Деятельностный компонент политической компетентности в структуре политической культуры управленческой элиты / Киевский национальный педагогический университет имени Н. П. Драгоманова, Украина, Киев.

В период реформ культура управленческой деятельности приобретает особое значение, так как играет двойную роль в процессе качественного

изменения системы: с одной стороны, она легко превращается в препятствие всем реформаторским усилиям, с другой — может явиться мощным ресурсом новаторской деятельности. В этом контексте важна роль национальной политико-управленческой элиты, поскольку именно от нее зависит уровень управления развитием государства, эффективность и действенность функционирования органов государственной власти, консолидация общества вокруг цели, определение путей выхода из кризисного состояния украинского общества и стратегических задач его развития.

Ключевые слова: политическая компетентность, культура управленческой деятельности, управленческая элита, управленческие решения.

Axelrod R. B. The activity component of political competence in the structure of the political culture of the administrative elite / Kyiv National Pedagogical University named after N. Drahomanova Ukraine, Kiev.

In the reform period, the culture of management activities is of particular importance, as is playing a dual role in the process of qualitative change in the system: on the one hand, it is easily converted into an obstacle to all reform efforts, on the other - can be a powerful resource for innovation. In this context, the important role of national political and administrative elite, because it depends on it level management of the development of the state, effective and efficient functioning of public authorities, consolidation of society around the goal, finding ways out of the crisis state of Ukrainian society and the strategic objectives of its development.

Keywords: political competence, culture of management, managerial elite, managerial decisions.

Вступ. Будучи специфічно людською функцією, управління в суспільстві, де в якості суб'єкта та об'єкта виступають людина, або різноманітні соціальні групи і організації, може бути визначено як цілеспрямований, планомірний і

систематичний інформаційний вплив суб'єкта управління на його об'єкт, з коригувальним урахуванням змін, що відбуваються в останньому. При цьому, з точки зору політологічної інтерпретації — поняття «управління» слід розглядати як функціонально-діяльнісний процес, який являє собою особливий вид діяльності, який націлений на регулювання соціально-політичних процесів керованої системи. Роль політико-управлінської еліти як важливого інструмента динамічного розвитку суспільства саме й полягає в забезпеченні ефективності соціальних, економічних, технологічних, соціально-психологічних процесів, які відбуваються в суспільстві, у тому, щоб модернізувати систему державного управління, подолати інерцію, усталені стереотипи мислення, що сприятиме досягненню позитивного результату [1, с. 34].

Проблеми функціонування національної еліти досліджують С. Вовканич, Г. Водолазов, М. Пірен, С. Серьогін, С. Чеमेкова, Г. Щерба. Вагомий внесок в дослідження сутності, значення та ролі політичних еліт в суспільних процесах зробили М. Попович, К. Семчинський, О. Траверсе, О. Бабкіна, В. Горбатенко, В. Добіжа, М. Обушний, Г. Зеленько, Л. Кочубей, Ф. Медвідь та ін. Однак зазначені наукові розробки не призвели до опрацювання завершеної концепції формування і функціонування управлінської еліти виявилися недостатньо евристичними при аналізі її компетентності. Тому саме дослідження компетентності політико-адміністративної еліти з точки зору діяльнісного підходу склала мету наявної наукової розвідки, що дозволяє розкрити вказані проблеми як значимий фактор функціонування компетентності управлінської еліти.

Діяльнісний компонент є інтегруючим, він відбиває різні рівні розвиненості когнітивного і емоційного компонентів. І саме в ньому сфокусовані різні аспекти оцінного відношення до професійної діяльності, до оточуючих людей, до самого себе. У діяльності проявляється система ціннісних орієнтацій і смислів особистості. В ній пріоритетними виступають

не стільки професійні, скільки особистісні якості представників управлінської еліти, серед яких провідними є духовно-моральні: почуття відповідальності, обов'язку, совістливості, чесності, патріотизму. Когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти несуть в собі ціннісно-сміслову навантаженість, що надає компетентнісному підходу ціннісно-сміслову спрямованість. Саме тому історична роль політико-управлінської еліти полягає також у тому, щоб своїми рішеннями і діями сприяти забезпеченню узгодженості власних і спільних інтересів, приватних, індивідуальних інтересів окремих суб'єктів та інтересів суспільства в цілому [2, с. 57].

З іншого боку проблема полягає в тому, що суперечності сучасного розвитку суспільного буття, — за словами М. Пірен, — «поставили на порядок дня проблему з'ясування причин поширення поведінкових збочень в середовищі еліт та соціально-політичних негативів (корупція, бюрократичні прояви, рейдерство, судово-кримінальні розбірки серед високопосадовців), що створюють умови неповаги до еліти, в суспільстві пониження довіри народу не тільки до корумпованих чиновників, але й до владних інститутів, силових структур...» [3, с. 42].

Варто підкреслити, що професійна, компетентна діяльність управлінської еліти не може не спиратися на відповідний рівень політичної культури. Як ознака професійної діяльності політична компетентність відображує ефективність досягнення результату у політичному полі цілепокладання, прийняття рішень, визнання відповідальності як зворотного зв'язку від політичного загалу до політичного суб'єкту, від громадянського суспільства до суб'єктів політичних рішень. Культуру управлінської діяльності можна представити, з одного боку, як якісну характеристику, що визначає ефективність, а з іншого культура діяльності обов'язково вимагає певної культури особистості, що здійснює цю діяльність. Тут йдеться про рівень розвитку соціальних якостей людини, що знаходять своє вираження не

тільки в людському потенціалі особистості як суб'єкта соціального життя: в знаннях, інтересах, потребах, в уміннях, досвіді, духовних якостях тощо, а й в такій діяльності, що перетворює дійсність. Останнє, у свою чергу, проявляється в культурі управлінської діяльності еліти, як характеристика досконалості цієї діяльності, показника рівня соціального розвитку й культури управлінської еліти.

Важливим, навіть в певній мірі інтегративним показником політичної культури управлінської еліти в умовах демократичного розвитку українського суспільства слід вважати, насамперед, діяльність інноваційну. Більш того, комплекс проблем, зумовлених суспільним сприйняттям інновацій і науки як їх джерела, дослідники все частіше пов'язують з поняттям «інноваційної культури»[4]. Дослідження багатьох спеціалістів переконливо свідчать: серед факторів інноваційного розвитку необхідно враховувати не тільки наявність наукового доробку і матеріальних та фінансових ресурсів, а й рівень відповідної культури.

Серед наукових досліджень, присвячених проблемі формування інноваційної культури, існують роботи науковців різних шкіл, особливо інституціоналістів (Д. Коуз, Д. Норт, О. Уільямсон, А. Шаститко), а також авторів, які досліджували фактори, що визначають її з позицій менеджменту (І. Ансофф, О. Богорош, Е. Шейн), дослідників, які вивчали специфіку її формування з розвитком постекономічних і постіндустріальних тенденцій сучасного суспільства (О. Антипіна, Д. Белл, В. Іноземцев, А. Чухно, А. Мазур, І. Гагауз). Проте в представлених роботах не досліджується діалектичний зв'язок між інноваційною діяльністю та культурою управлінської еліти й її професійною компетентністю, а тим більш в контексті політичного.

Разом із тим, інноваційна діяльність у системі державного управління вимагає напрацювання від представників еліти таких управлінських засобів впливу, що дають змогу одночасно забезпечити реалізацію державної

політики та інтересів громадян. «Інноваційна діяльність у системі державного управління на центральному, регіональному та місцевому рівнях, — слушно зауважує А. Баштанник, — в ідеалі виступає як єдиний комплекс у правлінського впливу на процеси реформування в суспільстві. На центральному рівні державного управління слід виділити такі особливості впливу, як узагальненість і системність при розробці типових нормативних документів та значний традиціоналізм у виборі форм і методів практичної діяльності, пов'язаний з проявами командно-адміністративної системи у правління» [5, с. 49]. Ця обставина певною мірою посилює управлінський консерватизм та стримує ініціативний характер управління. Як наслідок, існуюча державно-управлінська вертикаль і жорстке підпорядкування управління на місцевому рівні центральним та регіональним структурам стримують впровадження будь-яких інновацій на первинному рівні державного у правління. Тому, на думку В. Козакова, — «базовим для впровадження управлінських інновацій має виступати регіональний рівень управління, на якому суб'єкти управлінської діяльності мають відносну самостійність» [6, с. 233]. Сама категорія «компетентність», зумовлює наявність таких рис в основі діяльності представників управлінської еліти як поінформованість, обізнаність, авторитетність, які входять до змісту цього поняття. Саме такі якісні характеристики мають бути притаманними депутатам різного рівня.

Слід враховувати, що в Україні фактично сформована так звана муніципально-рентна модель місцевого господарства, яка передбачає участь органів місцевого самоврядування в сфері використання ресурсів території та в її розвитку через надання обмежених прав у фінансово-кредитній діяльності та права ресурсної ренти. Іншими словами, допускається управління муніципальною власністю. На сьогодні, не дивлячись на певні законодавчі прогалини, їм надано достатній обсяг компетенцій та повноважень для ведення місцевого господарства та

соціальної сфери на основі ринкової економіки. Реалізація справжньої реформи місцевого самоврядування в нинішніх умовах, — за словами М. Ставнійчук, — може бути відповіддю на загрози унітарності та територіальній цілісності України [7].

Наприклад, органи місцевого самоврядування мають право засновувати муніципальні пенсійні фонди, страхові компанії, здійснювати корпоратизацію підприємств, що відносять до власності територіальних громад тощо. Однак тут і виникає проблема компетентності: представники місцевої управлінської еліти — посадові особи органів місцевого самоврядування та депутати місцевих рад, часто не знають як скористатись цим правом, оскільки мають слабе уявлення про зміст, форми і механізми соціально-економічних перетворень відповідно до ринкових умов. Низьким є також рівень спроможності приймати рішення щодо широкого кола проблем соціально-економічного розвитку, які потребують стратегічного підходу. Сучасна практика діяльності органів місцевого самоврядування засвідчує про повсюдне ігнорування ринкових принципів організації місцевого господарства та соціальної сфери, за окремими виключеннями.

В якості позитивного приклада розв'язання вказаних проблем може служити діяльність Вінницької обласної Ради народних депутатів, суть якої полягає у широкій роз'яснювальній роботі, дискусіях, наукових конференціях. Особлива увага приділяється практичній стороні питання. Самоврядці Вінничини часто їздять до Польщі, Румунії, Німеччини вивчати тамтешній устрій місцевого самоврядування. Єврорегіон «Дністер», який об'єднує Вінницьку область і 7 прикордонних районів Молдови, працює рік і 4 місяці і є наймолодшим єврорегіоном на теренах України, але найактивнішим. Тому за результатами роботи у 2012 році він заслужено отримав відзнаку Міністерства закордонних справ України [8].

Ефективність управлінської діяльності визначається співвідношенням корисних для досягнення поставлених цілей результатів і обсягу

використаних при цьому ресурсів, її оптимальністю [9, с. 202-207]. Перш за все при оцінці якості управлінської діяльності повинна враховуватися компетентність управлінської еліти, а конкретно — керівника, яка включає ряд параметрів. Наприклад, якість організаторської праці оцінюється за ступенем досконалості виконання ним основних функцій управління (оцінка обстановки, планування своєї роботи, організація, контроль якості виконання прийнятих рішень та ін.) Якість виконавської праці оцінюється за ступенем досконалості виконання керівником своїх посадових обов'язків. Оцінка самого керівника — це головним чином оцінка його професійної придатності, під якою розуміється сукупність психофізіологічних і психічних особливостей індивіда, необхідних і достатніх для досягнення суспільно - прийнятних показників в конкретному виді трудової діяльності; схильність індивіда до даного виду діяльності, відповідність його психічних якостей вимогам, що пред'являються до даної професії.

Критерії оцінки професійної придатності керівника складають загальні вимоги, що містяться в законах, які регулюють стосунки у сфері діяльності організації, в підзаконних відомчих нормативних актах і спеціальних вимогах, пропонованих до кандидата на заміщення керівної посади, що впливають в основному з переліку його функціональних обов'язків.

Принципово важливо те, що професійна компетентність розглядається Дж. Равеном у взаємозв'язку з особистісною компетенцією представників управлінської еліти, яка має виключно внутрішню мотивацію. До якостей, що становлять основу особистісної компетенції, він відносить здатність і прагнення аналізувати явища і ситуації навколишнього світу, аналізувати минулий досвід; передбачення можливих перешкод; ініціативність; здатність вести людей за собою [10, с. 45]. Тим самим особистісній компетентності необхідно надавати особливого значення.

Заступник голови Вінницької обласної Ради І. Кревський вважає, що оцінка керівників — це на 10-20% зменшення збитковості підприємств. «Ми не

оцінюємо особистісні якості керівника, — зазначає він, — а визначаємо його професійну компетентність за результатами діяльності підприємства. Якщо показники позитивні, значить керівник на своєму місці. Головне досягнення оцінки керівників — це те, що цим самим ми домагаємося зменшення збитковості підприємств. Так минулого року на 10-20% понизилася збитковість комунальних структур» [8].

Висновки. Таким чином, до основних критеріїв оцінки компетентності управлінської еліти в контексті діяльнісного підходу, слід віднести:

- освіченість — наявність загальної та спеціальної професійної підготовки;
- знання принципів управлінської діяльності та методів вирішення завдань;
- знання теорії та практики організації управління службовою діяльністю (управлінська культура);
- знання нормативно-правових документів, що регламентують організацію і здійснення управлінської діяльності (правова культура);
- знання наукових основ педагогіки і психології, закономірностей формування та розвитку особистості, міжособистісних відносин, форм і методів психолого-педагогічного впливу (психолого- педагогічна культура) ;
- орієнтація на особистісний розвиток і професійне зростання підлеглих;
- аналітичне та концептуальне мислення, здатність до експертної діяльності;
- самоконтроль і впевненість у собі;
- сумлінність, що проявляється у відношенні до свого обов'язку, виконанню функціональних обов'язків;
- обов'язковість, вміння забезпечувати єдність слова і справи;
- працездатність, вміння працювати багато і продуктивно.

Література:

1. Баштанник А. Інноваційна діяльність у системі державного управління в умовах інтеграції України до Європейського Союзу / А. Баштанник // Держ. у пр. в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю. — К. : Вид-во НАДУ, 2003. — Т. 1. — С. 45-49.
2. Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні: зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. — 204 с.
3. Пірен М. Інноваційний потенціал еліти як чинник реформування системи державного управління / М. Пірен // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. — 2011. — № 3. — С. 42-45.
4. Биконя С. Інноваційна культура — умова реалізації інноваційної політики [Електронний ресурс] / С. Биконя // Персонал. — 2006. — №4. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=266>. — Назва з екрану.
5. Баштанник А. Інноваційна діяльність у системі державного управління в умовах інтеграції України до Європейського Союзу / А. Баштанник // Держ. у пр. в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали на ук.-практ. конф. за міжнар. участю. — К. : Вид-во НАДУ, 2003. — Т. 1. — С. 45-49.
6. Козаков В. М. Соціально-цінісні засади державного управління в Україні: монографія / В. М. Козаков. — К.: Вид-во НАДУ, 2007. — 284 с.
7. Ставнійчук М. Реформа, з якою Україна запізнюється на 20 років / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. — 2012. — 30 листопада (№ 44).
8. Вінницька обласна Рада (офіційний інформаційний сайт) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vinrada.gov.ua/komunalne-gospodarstvo-3621.htm>. — Назва з екрану.
9. Русаков С. А. Основы управленческой деятельности: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. А. Русаков. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — С. 202–207.

10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж Равен. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.

References:

1. Bashtannyk A. Innovative activity in public administration in the integration of Ukraine into the European Union / A. Bashtannyk // State. in ave. in the integration of Ukraine into the European Union: Materials for uk. and practical. Conf. by Intern. participation. — K: Izd NAPA, 2003. — Vol 1 — P. 45-49.
2. Formation and Renewal political and administrative elite in modern Ukraine: Coll. Science. pr. / the Society. ed. MI pyrene. — K.: Izd NAPA, 2005. — 204 p.
3. Piren M. innovative potential elite as a factor in public administration reform / MM Piren Bukovynskiy // Bulletin of public service and local government. — 2011. — № 3. — P. 42-45.
4. Bukonia S. Innovation culture - to the realization of innovation policy [electronic resource] / S. Bukonia // Staff. — 2006. — №4. — Mode Access: <http://personal.in.ua/article.php?ida=266>. — Name of the screen.
5. Bashtannyk A. Innovative activity in public administration in the integration of Ukraine into the European Union / A. Bashtannyk // State. in ave. in the integration of Ukraine into the European Union: Materials for uk. and practical. Conf. by Intern. participation. — K: Izd NAPA, 2003. — Vol 1 — P. 45-49.
6. Kazakov V. Social tsinisni principles of state governance in Ukraine: Monograph / V. Kazakov. — K: Izd NAPA, 2007. — 284 p.
7. Stavniychuk M. Reform, which Ukraine late on 20 years] / M. Stavniychuk // Mirror of the Week . — 2012. — 30 November (№ 44).
8. Vinnytsia Regional Council (official site information) [electronic resource]. — Access: <http://www.vinrada.gov.ua/komunalne-gospodarstvo-3621.htm>. — Name of the screen.
9. Rusakov S. Fundamentals upravlencheskoy activity: Textbook. posobyе for students. High society. Textbook. wound / S. Rusakov. — Moscow: Publishing Center "Academy", 2008. — P. 202-207.

10. Raven J. *Sovremennom competence in society. Identify, development and Implementation* / J. Raven. — Moscow: Kohyto Center, 2002. — 396 p.

УДК 323.15 (477)

ПОЛІТИЧНЕ РУСИНСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПОЛІТИЦІ ТА ЙОГО ВПЛИВ ЗА МЕЖАМИ ДЕРЖАВИ

Кічера Н. М.

Ужгородський національний університет, Україна, м. Ужгород

Русинська проблематика є надзвичайно актуальним питанням в сучасній етнополітичній науці. Тому метою статті є охарактеризувати русинську громаду в Україні, з'ясувати її офіційний статус, проаналізувати проблему політичного русинства та його вплив за межами держави. Крім того, необхідно визначити особливості відносин русинів з владними інституціями, у тому числі на регіональному рівні. Русинська проблематика є цікавим полем дослідження для науковців. Серед дослідників русинів слід назвати О. Мишанича, О. Ляшенко, М. Панчук, Ю. Балега та інші. Суперечливим є питання ідентичності русинів, відповідно організаційна роздробленість русинського руху. Подібна неоднозначність стосовно питання ідентифікації русинів спостерігається і серед науковців. Етнополітологічний підхід дає можливість з'ясувати місце русинства в сучасній українській етнополітиці та роль політичного русинства, характер його впливу не лише в Україні, але й за її межами. Необхідно відзначити постійний діалог русинів з владою, неоднозначний характер відносин русинської спільноти та місцевих органів влади, дестабілізуючий вплив політичного русинства не лише в громаді, але й у відносинах з українцями, у тому числі й закордоном.

Ключові слова: русини, політичне русинство, етнополітика, ідентичність, національна меншина, етнографічна група.

Кичера Н.М. Политическое русинство в украинской этнополитике и его влияние за пределами страны / Ужгородский национальный университет, Украина, Ужгород.

Русинская проблематика является чрезвычайно актуальным вопросом в современной этнополитической науке. Поэтому целью статьи является охарактеризовать русинскую общину в Украине, определить ее официальный статус, проанализировать проблему политического русинства и его влияние за пределами государства. Кроме того, необходимо определить особенности отношений русинов с институтами власти, в том числе на региональном уровне. Русинская проблематика является интересным полем исследования для ученых. Среди исследователей русинов следует назвать А. Мишанича, А. Ляшенко, М. Панчука, Ю. Балегу и т.д. Спорным является вопрос идентичности русинов, организационная раздробленность русинского движения. Подобная неоднозначность по вопросу идентификации русинов наблюдается и среди ученых. Етнополитологический подход дает возможность выяснить место русинства в современной украинской этнополитике и роль политического русинства, характер его вливу не только в Украине, но и за ее пределами. Необходимо отметить постоянный диалог русинов с властью, неоднозначный характер отношений русинской громады и местных органов власти, дестабилизирующее влияние политического русинства не только в общине, но и в отношениях с украинцами, в том числе и за рубежом.

Ключевые слова: русины, политическое русинство, этнополитика, идентичность, национальное меньшинство, этнографическая группа.

Kichera N. M. Political Rusynism in Ukrainian ethno-politic and its influence outside the state.

Rusyn's problem is the extremely important issue in the modern Ethnopolitics. The purpose of this article is to describe the Rusyn community in Ukraine, its official status, to analyze the problem of political rusynism and its

effects outside the state. Of big importance is to define the characteristics Rusyns' community and government's relations, including at the regional level. As the Rusyn perspective is the interesting field of research, we must mention some of the scientists: O. Myshanych, A. Lyashenko, M. Panczuk, Y. Balega. The question of Rusyns identity is controversial and has a big influence on a Rusyn's community. This ambiguity we can watch also among the scientists. Ethnopolitological approach makes it possible to find a place of Rusyns problem in the modern Ukrainian ethnic policy and to find out the role and influence of the political Rusynism not only in Ukraine, but also abroad. As Rusyns have an ongoing dialogue with the authorities, their relationship with local authorities are ambiguous. We can make the conclusion that the political rusynism has a destabilizing effect not only in their own community but also in relations with Ukrainians including foreign countries.

Keywords: Rusyns, political Rusynism, ethnic policy, identity, ethnic minority, ethnic groups.

Вступ. Русинська спільнота є однією з маловивчених етнополітичних тем. Русини проживають на території декількох європейських країн. Згідно останніх переписів, найчисельнішою ця меншина є в Словаччині, Сербії та Україні. Найбільш важливим та дискусійним у русинській проблематиці є питання етнічної ідентифікації. У ряді країн, у тому числі Словаччині та Сербії, русини визнані національною меншиною, в Україні вони мають статус етнографічної групи та активно домагаються свого визнання як національної меншини або корінного народу. Подібна ситуація, у випадку загострення, є небезпечною не тільки для політичної стабільності України, але і Європи, враховуючи наявність сепаратистських настроїв серед окремих представників громади та проблеми політичного русинства.

В Україні вивчення проблеми русинства носить, насамперед, не науковий, а ідейно-політичний характер. Тому доцільною вважається

класифікація досліджень за критерієм етноісторичного розуміння феномену русинства. Відповідно до нього, найбільш виразно виокремлюються два змістовні підходи до організації студій: розгляд русинів як окремого слов'янського народу чи, альтернативно, як складової українського. Можливим є подальший, більш деталізований, поділ у межах пропонованої класифікації, зважаючи на домінування радикалізму чи поміркованості у поглядах самих авторів. Повертаючись до вище окресленої класифікації, зауважимо, що до першої із двох вище згаданих груп дослідників можемо віднести І. Миговича, М. Макару, І. Попа, В. Фединишинця, П. Годьмаша та деяких інших. Другу групу дослідників формують Ю. Балега, І. Буркут, С. Віднянський, О. Майборода, О. Мишанич, М. Панчук, М. Зан та ряд інших, які доводять факт невід'ємності русинів від українського народу і розглядають жителів Закарпаття як етнографічну його складову.

Мета дослідження – з'ясувати особливості русинської спільноти в Україні, роль політичного русинства в українській етнополітиці та за межами держави. Досягнення означеної мети зумовлює необхідність розв'язати такі **дослідницькі завдання**:

- 1) визначити особливості етнонаціональної політики в Україні;
- 2) визначити рівень та характер громадської активності русинів в Україні;
- 3) окреслити проблему політичного русинства в Україні та за її межами.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи початок етапу політичної суб'єктивізації русинів у період демократизації, необхідно відзначити, що у всіх державах, на території яких вони компактно проживають, його можна датувати 1989-1990 роками. Організаційне оформлення русинства на Закарпатті відбулося в лютому 1990 року, коли було проведено установче зібрання національно-культурного «Общества карпатских русинов» [1, с. 259]. Існує багато концепцій щодо причин активізації русинства у цей період. Одні автори розглядають активізацію русинів як форму протесту проти тривалого тоталітарного режиму, економічних проблем, неправильного вирішення

національного питання в області у період соціалізму, адміністративного характеру українізації краю. Інші вважають так званих «неорусинів» сепаратистами, які намагаються відірвати Закарпаття від України. Існує версія, що русинський сепаратизм був інспірований ЦК КПРС, з метою ускладнення набуття незалежності Україною, зокрема для послаблення українського національно-визвольного руху. Самі ж комуністи стверджували, що головною причиною виникнення масового русинського руху був процес капіталізації Закарпаття та масове захоплення ресурсів краю на початку 1990-х років без врахування інтересів місцевого населення [2, с. 5-6].

Зазначимо, що зовнішній вплив на розвиток русинства чинила також Угорщина [3, с. 187]. В угорській пресі кінця 1980-х років з'являється теза про те, що закарпатці – це «старі» русини, які протягом багатьох років жили спільно з угорцями, а українцями вони стали завдяки політиці Й. Сталіна [1, с. 259]. Не слід виключати також чеський, словацький, російський фактори впливу.

Власне більшість русинських активістів у своїх документах, заявах, зверненнях заперечували антиукраїнськість русинського руху, вважаючи себе громадянами і патріотами України. Активізацію русинства його представники та, навіть, деякі опоненти наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років пов'язували, насамперед, з тенденціями етнокультурного і етнополітичного розвитку Закарпаття.

Завдання, що декларували члени «Товариства карпатських русинів» носили культурно-освітницький характер, однак невдовзі поширилися також на політичну сферу [4, с. 29]. Радикалізація діяльності окремих русинських лідерів призвела до формування у 1993 році окремих структур, зокрема «Тимчасового уряду Підкарпатської Русі», що знайшло відображення навіть в американських ЗМІ [5]. Уряд виступив із зверненням до населення Закарпаття, що в разі невиконання вимоги щодо надання «самоврядного статусу», є підстави

«проголосити республіку Підкарпатська Русь суверенною нейтральною Підкарпатською державою» [6, с. 28].

Про спроби підвищити політичну суб'єктність русинства свідчить створення у 1992 році Підкарпатської республіканської партії (ПРП), серед основних програмних вимог якої теж було створення нейтральної республіки «Підкарпатська Русь», а також визнання існування русинського народу [7]. У 1995 році відбулося установче зібрання Християнсько-демократичної партії Закарпатської Автономної Республіки, яка орієнтувалась на структурування місцевої автономії за чехословацьким зразком [8, с. 501]. У 2002 р. відбулася спроба створити ще одну русинську партію, але вже з іншими очільниками, що свідчить про сегментацію руху в краї. Мова йде про партію «Підкарпатська Русь України» [8, с. 520].

З кінця 1990-х років політичний провід русинів Закарпаття почав активно комунікувати з органами влади різного рівня щодо зміни статусу русинів. Русини наводять як аргумент також факт входження до складу міжнародної Організації Непредставлених Народів, внесення їх до переліку непередставлених народів [9], що відбулося після надсилання відповідного запиту до Генеральної асамблеї ООН та отримання відповідної резолюції у 2001 році [10]. Це міжнародне визнання стало підставою для звернення до Конституційного Суду України із заявою про потребу офіційного відновлення та введення до державного реєстру національності «русин» [11, с. 1].

Водночас, в рамках державної етнополітики в Україні наприкінці 1990-х років не було вироблено чіткого підходу щодо реагування на запити русинів культурного і політичного характеру. Так, у 1999 році Державний комітет України у справах національностей та міграцій у відповідь на звернення до Прем'єр-міністра України керівників русинських організацій повідомив, що позиція держави щодо вирішення проблеми русинів полягає в розмежуванні її двох аспектів і необхідності здійснення заходів, адекватних природі кожного з них [12, с.109]. Мова йде про етнокультурний та політичний аспекти, і саме

щодо якнайповнішого задоволення запитів русинської спільноти в рамках першого була надана позитивна відповідь.

Водночас, Закарпатська обласна рада у різні періоди займала більш радикальну позицію щодо задоволення вимог представників русинів, керуючись при цьому міжнародними рішеннями та враховуючи результати перепису 2001 року. Так, у 2002 році регіональний представницький орган, за підтримки Закарпатської обласної державної адміністрації, звернувся до ВРУ з клопотанням визнати русинів як окрему національність та їх право на вільне самовизначення. Це рішення використовувалось для обґрунтування вимог прискорити внесення на розгляд парламенту проекту постанови про визнання національності «русин», які були відхилені через негативну позицію політичних сил, що не вбачали підстав для задоволення цього політичного запиту [13, с. 126], зокрема не знайшовши належних підстав для виокремлення русинів в окрему національність [14, с. 127].

Ця відповідь була заснована на позиції Державного комітету України у справах національностей та міграції (2003 рік) щодо відсутності політико-правових підстав для визнання русинів окремою від українців національністю. У 2006 році Державний комітет України у справах національностей та міграцій дав відповідь на чергове звернення Народної Ради русинів Закарпаття, у якій містилися посилання на «План заходів із розв'язання проблем українців-русинів», прийнятий Кабінетом Міністрів ще у 1996 році [15, с. 1], і який вважається першим прецедентом оприлюдненої офіційної позиції щодо статусу русинства. Метою «Плану» було, насамперед, попередження проведення референдумів представниками русинської спільноти щодо автономізації Закарпаття. Однак, зауважимо, що дія документу була обмежена 1996-1997 роками, на чому наголошували владні структури у подальших відповідях на запити русинських активістів, які надалі дотримуються переконання про подальшу пролонгацію філософії «Плану» [16, с. 165].

Наголосимо, що важливі політичні зміни в Україні, принаймні на рівні зміни складу владних еліт, призводять до активізації етнічності. Зокрема, під час президентської кампанії 2004 року три провідні русинські організації публічно підтримали кандидата у президенти В. Ющенка, вважаючи, що він сприятиме зміні пріоритетів державної етнополітики [17]. В. Ющенко підтримували Ужгородське та Великоберезнянське товариства карпатських русинів, Ужгородське відділення товариства ім. О. Духновича та Товариство русинської інтелігенції Закарпаття. У той час, Товариство Кирила і Мефодія, Сойм підкарпатських русинів, організація «Підкарпатська Русь України», Обласне товариство ім. О. Духновича підтримували кандидата В. Януковича [18, с. 584]. Однак, як засвідчують дані офіційного листування, позиція влади, сформована за результатами виборів 2005 року, не змінилася, у порівнянні з попередниками: русини розглядалися виключно як складова українського народу.

Знаковою організаційною подією для русинів краю було створення у 2005 році Народної Ради Русинів Закарпаття [19, с. 5], що відбулося у контексті загальнонаціональних політичних змін. Об'єднує дана асоціація декілька русинських організацій, які займають помірковану культурницьку позицію, на відміну, від організацій, які входять до складу «Сойму підкарпатських русинів», що об'єднує політичних радикалів.

Факторами, що характеризують русинську громаду, є постійні конфлікти ідеологічного, тактичного і, найчастіше, організаційно-фінансового характеру серед її лідерів. Заяви лідерів політично активного крила русинства щодо відновлення «русинської державності» стали приводом для відкриття кримінальної справи СБУ і засудження священика Православної церкви Московського патріархату, одного з лідерів руху о. Дмитра Сидора [20]. Зауважимо, що з'ясовуючи зовнішньополітичні впливи на розгортання русинства відстежуємо факти підтримки політичного руху на Закарпатті

Росією. У ЗМІ неодноразово також піднімається зокрема питання фінансування окремих русинських товариств російськими організаціями.

У березні 2007 року національність «русин» за ініціативи фракції «Наша Україна», членом якої був один із лідерів національно-культурного крила русинства Є. Жупан, була визнана обласною радою. Це рішення обґрунтовувалося як символічне задоволення запитів цієї спільноти, а також як реакцію на резолюцію ООН стосовно внесення їх до переліку непередставлених народів. За деякими експертними оцінками, за рішенням представницького органу Закарпаття, насправді, приховувалося бажання зарезервувати керівні посади в області для місцевої еліти, а також посилити контроль над ресурсам регіону. ВРУ наголосила, що Закарпатська обласна рада порушила норми Конституції та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і, відповідно, до цього прийняття відповідного регіонального рішення щодо визнання національності «русин» є некоректним з політичної і правової точки зору [21, с. 77].

Слід відзначити, що на території Закарпатської області можна виділити існування окремих районів, де національно-культурна та політична активність представників русинської етнічності є більш інтенсивною, аніж в інших адміністративно-територіальних одиницях. Зокрема, мова йде про Свалявську, Воловецьку районні ради, які підтримали прохання національно-культурних товариств визнати на офіційному рівні національність «русинів». Тоді як Рахівська рада виступила категорично проти, що є досить знаково, зважаючи на гуцульське населення району.

Опускаючи політичну складову русинського питання в Україні, варто наголосити на цінності русинської культури загалом та важливості культурницької діяльності русинських організацій. Представники русинської етнічності в Україні, є активними учасниками національно-культурного життя. Українська влада у офіційних документах підкреслює позитивне ставлення до діяльності громадських організацій національних меншин і етнографічних

груп, в тому числі русинських, у сфері їх етнокультурного розвитку, але надання особливого статусу русинській етнічності, зокрема визнання їх національною меншиною, як таке, що містить в собі деструктивну політичну складову, розглядається негативно.

На деструктивному потенціалі, зокрема політичного русинства наголошують також окремі академічні дослідники русинської проблематики за кордоном. Це зокрема Я. Рамач, Ю. Тамаш, С. Рац, П. Богдан, П. Сокол. Окремо слід відмітити думку русинських активістів Закарпаття. На думку сербських дослідників на відносини між русинами, а також між русинами та українцями, значний вплив мають Америка, Росія та регіональні центри сили, такі як Угорщина, Словаччина, Польща. Свій відбиток також накладають українська політика та дипломатія в даній сфері.

Висновки. Аналіз національно-культурного та етнополітичного розвитку русинів в Україні дозволяє зробити висновок, що спалахи активності цього руху пов'язані із подіями загальнонаціонального масштабу, що є цілком логічним, зважаючи на постійне прагнення та сподівання русинів на визнання їх національною меншиною. До виникнення політичного русинізму в 90-х роках ХХ століття відносини в середовищі русинської громади та між русинами і українцями як в Україні так і за її межами, в основному були гармонійними. Сьогодні бачимо русинів, які Україну сприймають як асимілятора, і навпаки та своєрідне ядро – русинів-українців, представлене, зокрема, в Сербії та Словаччині, які намагаються гармонізувати відносини. Тому політичний русинізм має сенс лише тоді, коли зберігає регіональні, історично сформовані особливості, гармонійно з інтересами України та всього українського народу, не політичний, а культурний русинізм повинен бути конструктивним чинником зміцнення і регіональної русинської самобутності, і української соборності.

Література:

1. Ляшенко О. До питання про перспективи адміністративної реформи в Україні: досвід автономізації Криму та Закарпаття / Олексій Ляшенко // Наукові записки. Серія «Політологія і етнологія». – Вип. 29. – К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – 409 с. – С. 253-265.
2. Мигович І. Хто ми в Україні? / Іван Минович // Подкарпатський русин. – 2009. – №30(43). – 5-19 марта. – С. 5-6.
3. Балега Ю. Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті / Юрій Балега. – Ужгород : Гражда, 2010. – 248 с.
4. Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела та еволюція у ХХ ст. / Олекса Мишанич. – Відродження, 1992. – 56 с.
5. Hundley T. Restive Rusyns Seek Independence from Ukraine [Електронний ресурс] / Tom Hundley // Chicago Tribune. Pittsburgh Post - Gazette. Pittsburgh, Pa.: Jun 10, 2001. р. А-5. – Режим доступу: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=73923029&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>
6. Мишанич О. Політичне русинство і що за ним / Олекса Мишанич. – Ужгород : «Гражда», 1993. – 47 с.
7. Панчук М. До питання політичного русинства [Електронний ресурс] / Май Панчук // Віче. – 2009. – №7. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1390/>
8. Годьмаш П. Історія республіки Підкарпатська Русь // Петро Годьмаш, Сергій Годьмаш. – Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. – 560 с.
9. Декларація підкарпаторусинських організацій про повернення Закарпаттю статусу автономної республіки в складі України // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Т. 2. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – 152 с.
10. Резолюція для підкарпатських русинів // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Т. 3. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. – 122 с.

11. Конституційний суд України відмовився вирішувати питання русинів // Подкарпатська Русь. – 2001. – №8(10). – 11 вересня. – С. 1.
12. Лист від Державного комітету України у справах національностей та міграцій до Русинського науково-освітнього товариства М. Макарі, Товариства карпатських русинів І. Туряниці, Товариства ім. О. Духновича Л. Філіпу, Товариства Кирила і Мефодія о. Д. Сидору, Асоціації русинських товариств М. Шарзі від 12.03.1999 р. №9-471/13 // Руснацький світ. – Т.2. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. – С. 109-110.
13. Постанова Верховної Ради України «Про відхилення проекту постанови Верховної Ради України «Про визнання національності «русин» та внесення національності «русин» до переліку національностей, що проживають в Україні за даними перепису населення, проведеного в 2005 р.» // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – 246 с.
14. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про відхилення проекту постанови Верховної Ради України «Про визнання національності «русин» та внесення національності «русин» до переліку національностей, що проживають в Україні за даними перепису населення, проведеного в 2005 р.» // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – 246 с.
15. Лист від Державного комітету України у справах національностей та міграцій до голови Народної Ради русинів Закарпаття п. Є. Жупану від 3.03.2006 р. №8-18-81 // Пудкарпатський русин. – 2006. – № 3(6). – Марець. – С. 1.
16. Жупан Є. Проблемні питання русинської спільноти в Україні / Євген Євгенович Жупан // Матеріали міжнародного круглого столу «Актуальні питання законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону» від 21 грудня 2011 р. – Ужгород: Ліра, 2012. – С. 163-170.

17. Pozun B. *A minority in Waiting* / Brian Pozun // *Transitions Online*; 12/26/2005, p1-1, 1p. – Accession Number 28551654. – Database: Academic Search Complete.
18. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008 р. – 682 с.
19. Жупан Є. *От конфронтації до конкретної роботи* // *Подкарпатський русин*. – 2007. – №4(17). – 12-26 юлія. – С. 5.
20. *Leaders of ethnic movement questioned in west Ukraine*
Anonymous [Електронний ресурс] // *BBC Monitoring Former Soviet Union*.
London : Oct 31, 2008. – Режим доступу:
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1586639631&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>.
21. *Інформаційно-аналітичні матеріали щодо питання русинів в Україні* // *Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин*. – Страсбург, 2009. – 99 с.

References:

1. Lyashenko O. *Do pytannya pro perspektyvy administrativnoyi reformy v Ukrayini: dosvid avtonomizatsiyi Krymu ta Zakarpattya (On the prospect of administrative reform in Ukraine: the experience of autonomy Crimea and Transcarpathia)*. *Naukovi zapysky. Seriya «Politologiya i etnologiya»*. Vyp. 29. K.: Instytut politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2006. 409 p. pp. 253-265.
2. Mygovych I. *Hto my v Ukrayini? (Who are we in Ukraine)*. *Podkarpatskyj rusyn*, 2009, no 30(43), 5-19 marta, pp. 5-6.
3. Balega Yu. *Politychne rusynstvo, abo fencyko-brodiyivski pryvydy na Zakarpatti (Political Rusynism or Fentsyko-brodiyivski ghosts in Transcarpathia)*. *Uzhgorod: Grazhda*, 2010. 248 p.

4. Myshanych O. «Karpatorusynstvo», joho dzherela ta evolyuciya u XX st (*«Karpatorusynstvo», its origins and evolution in the twentieth century*). Vidrodzhennya, 1992. 56 p.
5. Hundley T. Restive Rusyns Seek Independence from Ukraine. Chicago Tribune. Pittsburgh Post - Gazette. Pittsburgh, Pa.: Jun 10, 2001. p. A-5. – Regime to access: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=73923029&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>
6. Myshanych O. Politychne rusynstvo i shho za nym (*Political rusynism and more*). Uzhgorod: «Grazhda», 1993. 47 p.
7. Panchuk M. Do pytannya politychnogo rusynstva (*On the issue of political Rusynism*). Viche, 2009, no 7. Regime to access: <http://www.viche.info/journal/1390/>
8. Godmash P. Istoriya respubliky Pidkarpatska Rus (*History of the Republic of Carpathian Rus'*). Uzhgorod: VAT «Patent», 2008. 560 p.
9. Deklaraciya pidkarpatorusynskyx organizacij pro povernennya Zakarpattyu statusu avtonomnoyi respubliky v skladi Ukrayiny (*Declaration pidkarpatorusyns organizations of Transcarpathia on return status of an autonomous republic within Ukraine*). Rusnackyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk. T. 2. Uzhgorod: Vyd-vo V. Padyaka, 2001, 152 p.
10. Rezolyuciya dlya pidkarpatskyx rusyniv (*Resolution for Subcarpathian Rusyns*). Rusnackyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk. T. 3. Uzhgorod: Vyd-vo V. Padyaka, 2003, 122 p.
11. Konstytucijnyj sud Ukrayiny vidmovyvsya vyrishuvaty pytannya rusyniv (*The Constitutional Court of Ukraine refused to decide Rusyns question*) // Podkarpatska Rus, 2001, no 8(10), 11 veresnya, p. 1.
12. Lyst vid Derzhavnogo komitetu Ukrayiny u spravax nacionalnostej ta migracij do Rusynskogo naukovo-osvitnogo tovarystva M. Makari, Tovarystva karpatskyx rusyniv I. Turyanyci, Tovarystva im. O. Duxnovycha L. Filipu, Tovarystva Kyryla i Mefodiya o. D. Sydoru, Asociaciyi rusynskyx tovarystv M. Sharzi vid 12.03.1999 r. no 9-471/13 (*The letter from the State Committee of Ukraine on Nationalities and*

Migration to the Rusynskogo naukovo-osvitnogo tovarystva M. Makari, Tovarystva karpatskyx rusyniv I. Turyanyci, Tovarystva im. O. Duxnovycha L. Filipu, Tovarystva Kyryla i Mefodiya o. D. Sydoru, Asociaciyi rusynskyx tovarystv M. Sharzi). Rusnackyj svit. T.2. Uzhgorod: Vydavnyctvo V. Padyaka, 2001, pp. 109-110.

13. *Postanova Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidxylennya proektu postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vyznannya nacionalnosti «rusyn» ta vnesennya nacionalnosti «rusyn» do pereliku nacionalnostej, shho prozhyvayut v Ukrayini za danymy perepysu naselennya, provedenogo v 2005 r.» (Resolution of the Supreme Council of Ukraine to reject the draft resolution of the Supreme Council of the Ruthenian ethnic recognition and inclusion in the list of ethnic nationalities living in Ukraine according to the census conducted in 2005) // Rusnackyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk, no 4. Uzhgorod, 2008, 246 p.*

14. *Poyasnyvalna zapyska do proektu Postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidxylennya proektu postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vyznannya nacionalnosti «rusyn» ta vnesennya nacionalnosti «rusyn» do pereliku nacionalnostej, shho prozhyvayut v Ukrayini za danymy perepysu naselennya, provedenogo v 2005 r.» (The explanatory note to the draft resolution of the Supreme Council of the Ruthenian ethnic recognition and inclusion in the list of ethnic nationalities living in Ukraine according to the census conducted in 2005). Rusnackyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk, no 4, Uzhgorod, 2008, 246 p.*

15. *Lyst vid Derzhavnogo komitetu Ukrayiny u spravax nacionalnostej ta migracij do golovy Narodnoyi Rady rusyniv Zakarpattya p. Ye. Zhupanu vid 3.03.2006 r. no 8-18-81 (The letter from the State Committee of Ukraine on Nationalities and Migration to the Speaker of the National Council of Rusyns m. Je. Jupanu from 3.03.2006 no 8-18-81). Pudkarpatskyj rusyn, 2006, no 3(6), Marecz, p. 1.*

16. *Zhupan Ye. Problemni pytannya rusynskoyi spilnoty v Ukrayini (The problematic issues of Rusyns community in Ukraine). Materialy mizhnarodnogo kruglogo stolu «Aktualni pytannya zakonodavchogo reguluvannya zaxystu prav nacionalnyx*

menshyn v Ukrayini ta shlyaxy yix realizaciyi v umovax polietnichnogo regionu» vid 21 grudnya 2011 r. Uzhgorod: Lira, 2012, pp. 163-170.

17. Pozun B. *A minority in Waiting* / Brian Pozun // *Transitions Online*; 12/26/2005, p1-1, 1p. – Accession Number 28551654. – Database: Academic Search Complete.

18. *Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri (Transcarpathian ethnopolitical dimension)*. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2008 r. 682 p.

19. Zhupan Ye. *Ot konfrontaciyi do konkretnoyi roboty (From confrontation to concrete work)*. Podkarpatskyj rusyn, 2007, no 4(17), 12-26 yuliya, p. 5.

20. *Leaders of ethnic movement questioned in west Ukraine*

Anonymous. *BBC Monitoring Former Soviet Union*. London : Oct 31, 2008. –

Regime to access:

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1586639631&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>.

21. *Informacijno-analitychni materialy shhodo pytannya rusyniv v Ukrayini (Information-analytical materials on issues of Rusyns in Ukraine)* // *Tretya dopovid Ukrayiny pro vykonannya Ramkovoyi konvenciyi Rady Yevropy pro zaxyst nacionalnyx menshyn*. Strasburg, 2009, 99 p.

УДК 94(477)

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ «КЛАСОВОЇ» ПРОПАГАНДИ НА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ КРАЇНИ

доктор історичних наук, Нікітенко К. В.

Львівська національна академія мистецтв, Україна, Львів

Дослідження присвячене аналізу особливостей функціонування й ефективності роботи радянської «класової» пропаганди. Проаналізовано вплив тоталітарних сталінських методів пропаганди, які сформувалися у міжвоєнний період, на обороноздатність країни. Доведено, що радянська

пропаганда, заснована на очікуванні «світової революції», яка мала розпочатися у випадку воєнної агресії, переконанні у «швидкій війні на чужій території», свідомому заниженні воєнної спроможності потенційних противників, нестримному бажанні видати бажане за дійсне, стала однією з вагомих причин поразок Червоної армії у 1941 р.

Ключові слова: пропаганда, обороноздатність, Червона армія.

Никитенко К. В. Влияние советской «классовой» пропаганды на обороноспособность страны / Львовская национальная академия искусств, Украина, Львов.

Исследование посвящено анализу особенностей функционирования и эффективности работы советской «классовой» пропаганды. Проанализировано влияние тоталитарных сталинских методов пропаганды, которые сформировались в межвоенный период, на обороноспособность страны. Доказано, что советская пропаганда, основанная на ожидании мировой революции, которая должна была начаться в случае военной агрессии, убежденности в «быстрой победе на чужой территории», сознательном преуменьшении военной мощи потенциальных противников, неудержимом желании выдавать желаемое за действительное, стала одной из весомых причин поражений Красной армии в 1941 г.

Ключевые слова: пропаганда, обороноспособность, Красная армия.

Nikitenko K. V. Influence of the soviet «klass» propaganda in the country's defense / Lviv National Academy of Arts, Ukraine, Lviv.

The study focused on the analysis of the functioning and effectiveness of the Soviet «class» propaganda. The influence of the totalitarian Stalinist propaganda techniques that have formed in the interwar period, the country's defense. It is proved that the Soviet propaganda, based on the expectation of a world revolution, which was to begin in the case of military aggression, belief in the «quick victory on foreign soil», conscious downplaying the military power of

potential adversaries, uncontrollable desire to wishful thinking, has become one of the biggest reasons defeat of the Red Army in 1941.

Key words: propaganda, defense potential, the Red Army.

Пропагандистська машина в Радянському Союзі мала надзвичайно потужний потенціал без практично жодних обмежень своєї роботи. Кожен правитель (або, як варіант, правляча група, партія) у будь-якій країні мріють про слухняне довірливе населення, що беззастережно і некритично сприймає та виконує панівні ідеологічні настанови. У тоталітарній країні, де править лише одна партія і сформовано культ особи, завдання контролю за мізками і думками громадян надзвичайно спрощується. Зауважимо, що завдання перед радянською пропагандою стояли далеко не прості. Мільйони людей в СРСР проти їх волі були втягнуті у масштабні соціальні експерименти, які у підсумку спричинили зубожіння, репресії, голодомори та мільйони поламаних долів. Основна маса населення країни жила у надзвичайно важких умовах: дефіцитом були навіть товари першої потреби. Відповідно, завданням офіційної пропаганди було переконати населення, що воно живе єдино можливо щасливо. Сформувати «правильний» світогляд та поняття. І зроблено в цьому напрямку було чимало. В країні виростили покоління людей зі спотвореним світосприйняттям.

Дослідники С. Кульчицький, В. Литвин, О. Реєнт, І.Коляда та ін. [1] присвятили свої роботи аналізу соціально-політичної ситуації в Україні в умовах міжвоєнного періоду. Втім, незважаючи на значну історіографічну базу питання впливу радянської класової пропаганди на обороноздатність країни потребують більш детального вивчення.

Мета статті – дослідження впливу сформованої «класової» пропаганди на обороноздатність країни.

Завдання – аналіз загальних тенденцій і характерних особливостей організації роботи та ефективності функціонування пропагандистської машини СРСР напередодні нападу Німеччини.

Офіційна воєнна доктрина СРСР сформувалася вже на початку 1920-х рр. Вважали, що у разі воєнного конфлікту для Радянського Союзу це буде швидка переможна наступальна війна, яка забезпечить остаточну перемогу світової революції. Нарком військових і морських справ – М. Фрунзе присвятив розробці цієї доктрини велику увагу, був одним із перших її теоретиків. Він стверджував, що в принципі взагалі неможливо розвивати добросусідські стосунки між СРСР і «ворожим» йому капіталістичним оточенням. Тож вірогідність збройних конфліктів у майбутньому не просто була високою, а навіть цілком закономірною, зумовленою тенденціями історичного розвитку. Навіть не вірогідність, а неминучість. «Доки існує імперіалізм», – як підкреслив В. Ленін у грудні 1920 р., виступаючи перед делегатами VIII Всеросійського з'їзду рад, – буде існувати й вірогідність збройних конфліктів у майбутньому. В. Ленін у тому ж грудневому виступі наголошував, що тільки дурні і злочинці можуть припустити, «що ми ніколи не розпочнемо певних дій, які у воєнно-стратегічному відношенні можуть виявитися наступальними» [2, с. 166]. Війна буде аж ніяк не окупаційною, загарбницькою, а революційною і, більше того, – громадянською. Адже під час наступу Червоної армії населення, а конкретно трудівники капіталістичних країн, будуть надавати їй цілковиту підтримку і допомогу. Отже, головним завданням проголошувалося перетворення ізольованої революції у революцію всесвітню.

Й. Сталіну теж надзвичайно подобалася така постановка питання. Він багаторазово підкреслював незрівнянну зацікавленість саме СРСР у здійсненні світової революції, адже це гарантовано убезпечило б країну від реставрації старих буржуазних порядків, допомогло б остаточно викорінити

атавізми капіталізму і побудувати нарешті соціалізм-комунізм. Відповідно, Червону армію трактували як «зброю визволення трудящих всіх країн».

Прихід до влади Адольфа Гітлера розпочав у світовій історії нову сторінку. Радянське керівництво це зрозуміло одним із перших. Так, на XVII з'їзді ВКП(б) у 1934 р. делегати детально проаналізували міжнародну ситуацію. Загострення обстановки на Далекому Сході внаслідок експансії Японії, реваншистські настрої в Німеччині, що посилювало напругу в Європі, а також вихід Японії та Німеччини з Ліги Націй, мілітаризація розвинених держав – усе це свідчило, що світ стоїть перед загрозою нової війни. «Справа явно йде до нової війни», – зробив висновок Й. Сталін у своїй доповіді на з'їзді [3, с. 10].

Не виключав він і можливий напад на СРСР, але нічого поганого у цьому не вбачав, адже після такої агресії одразу розпочнеться виступ народу у капіталістичних країнах «проти своїх гнобителів». Більше того, Й. Сталін був переконаний, і саме це намагався донести до делегатів з'їзду, що війна проти СРСР поховас й остаточно доб'є саме капіталістичні держави: приведе до повної поразки нападників, до революції у ряді країн Європи й Азії і до розгрому буржуазно-поміщицьких урядів цих країн. Швидка й повна перемога, практично все трудівники інших держав зроблять самі. Такі настрої домінували у суспільстві.

Офіційна пропаганда в Радянському Союзі використала всі можливості впливу на свідомість і навіть підсвідомість населення. Завдання ж агітаційної підготовки суспільства до такої близької «світової революції» і нової війни було одним із найголовніших. Унаслідок постійного піклування на найвищому рівні міцнішала й машина сталінської пропаганди. Так, у своєму виступі на XVIII з'їзді ВКП(б) у 1939 р. Сталін підкреслив необхідність створення одного керівного центру радянської пропаганди, об'єднання в ньому всіх існуючих структурних підрозділів.

Ініціатива вождя одразу знайшла своїх прихильників, і вже 3 серпня 1939 р. було утворено Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б). На це управління покладалася функція керівництва пропагандою й агітацією в країні, а також підготовка в теоретичному плані всієї маси радянського населення. Виховання у дусі відданості ідеям Леніна-Сталіна. Спочатку управління складалося всього з 5 відділів: партійної пропаганди, марксистсько-ленінської підготовки кадрів, агітації і культурно-просвітницьких установ. У штаті працювало лише 115 співробітників [4, с. 54]. Однак згодом ускладнилася структура і значно зросла кількість працівників.

Пропаганда здійснювалася і в засобах офіційної періодичної преси. Й.Сталін підкреслював: «Немає у світі кращої пропаганди, ніж преса – журнали, газети, брошури» [4, с. 54–55]. Окрім того, в СРСР велику вагу приділяли підготовці кадрів лекторів пропагандистів-агітаторів, які несли комуністичне слово-виховання у маси. Наприкінці 1930-х рр. такою пропагандою займалися понад 112 тис. людей [4, с. 60].

Звісно, що армія й тут була «на передньому рубежі». Нарком оборони СРСР маршал К. Ворошилов підкреслював: «Потрібна вперта, гарно продумана робота над безперервним політичним, класовим, партійним шліфуванням кадрів армії» [4, с. 61]. Загальне керівництво таким «шліфуванням» армії контролювалося Політичним управлінням РСЧА, яке було створено у 1929 р. У 1938 р. управління реорганізовано: збільшилася кількість відділів до 9: керівних партійних органів; партійної пропаганди, агітації і друку; культурно-просвітницької роботи; кадрів; політико-пропагандистської роботи у повітряних силах; політико-пропагандистської роботи у бронетанкових частинах; відділ роботи серед комсомольців; мобілізаційний і відділ забезпечення політпросвітмайном.

Пропаганда в армії мала свою потужну видавничу базу. Центральним друкованим органом була газета «Красная звезда». Окрім неї видавали газети

«На страже» і «Боевая подготовка». Наклади і періодичність виходу цих видань невинно зростали. З 1939 р. газета «На страже», наприклад, почала виходити тричі на тиждень, а наклад збільшився до 500–600 тис. примірників. Загалом наприкінці 1930-х рр. вихованням солдатів займалися 2 центральних, 16 окружних, 11 армійських, 3 корпусних і майже 600 газет з'єднань і навчальних закладів. Їх кількість щорічно збільшувалася: у 1938 р. друкували 13 армійських газет, а в 1941 р. – вже 17. Виходили у світ і 11 воєнних журналів («Пропагандист и агитатор РККА», «Политучеба красноармейца» та інші) [4, с. 62].

До керівництва агітацією і пропагандою в армії Сталін залучив найвідданіші кадри. 30 грудня 1937 р. замість репресованого Смірнова заступником наркома оборони СРСР і начальником Політичного управління РСЧА призначено Л. Мехліса. Слід відзначити, що його кар'єрі допомогла особиста зустріч зі Сталіним ще під час громадянської війни. У 1921 р. Мехліс став начальником канцелярії Раднаркому, пізніше переведений у Наркомат робітничо-селянської інспекції, яким завідував Сталін, а з листопада 1922 р. він став особистим помічником вождя. У 1930 р. отримав вищу освіту, закінчивши економічне відділення Інституту червоної професури. З 1931 р. – відповідальний редактор «Правды», а в 1935 р. він отримав наукове звання доктора економічних наук (без захисту дисертації).

Безперечно, що Л. Мехліс не раз і не два довів диктаторові свою особисту відданість. Діяльність на новій посаді начальника Політичного управління РСЧА він, незважаючи на величезний некомплект політпрацівників (що пояснювалося хвилею минулих репресій), розпочав із нових масштабних «чисток». Тільки у 1938 р. понад 3 тисячі політпрацівників – «ворогів народу» – було вичищено з армії [4, с. 83]. Відповідно, вцілілі агітатори і пропагандисти, а також ті, хто приходив на місця репресованих, неухильно впроваджували у життя сталінську концепцію радянської воєнної

доктрини. З їхньої подачі такої ж лінії послідовно дотримувалася і вся радянська пропагандистська машина. Її основними і непорушними постулатами стали: швидка війна на чужій території, безумовно, переможна, – і трудящі капіталістичних країн одразу ж із радістю масово переходять на бік ЧА, тож війна для них перетворюється у громадянську. Відповідно Червоній армії відводили почесну і відповідальну місію – «допомоги» робітникам інших країн.

На нашу думку, ще В. Ленін багато зробив для підриву основ боєздатності країни. Згадаємо, хоча б його промову на I Всеросійському установчому з'їзді гірників: «У війні проти всіх найбагатших держав світу Радянська Росія вийшла переможницею. Чому? Не тому, звичайно, що у військовому відношенні ми були сильніші. Це не так. А тому, що в цивілізованих державах були солдати, яких уже не можна було обманути, незважаючи на те, що їм намагалися на цілих купках аркушів довести, що більшовики – німецькі агенти, узурпатори, зрадники, терористи. В результаті такої роботи ми бачимо, що солдати поверталися з Одеси або переконаними більшовиками, або людьми, які заявляли, що «вони воювати проти робітничо-селянського уряду не будуть». Основною причиною нашої перемоги було те, що робітники західноєвропейських передових країн настільки розуміли і співчували робітничому класу у всесвітньому масштабі, що... робітники були на нашому боці, і ця обставина вирішила нашу війну». На тому ж з'їзді В. Ленін підкреслив: «прихильники більшовиків, прямі і посередні, свідомі і малосвідомі в кожній країні зростають не днями, а годинами» [5, с. 277–278].

То навіщо ж нам боятися будь-якого ворога, якщо наші прихильники зростають із кожною годиною, а всі робітники й так вже давно на нашому боці.

Й. Сталін теж усіляко намагався підтримувати цю ілюзію. Так, приміром, у промові на зборах робітників Сталінських залізничних майстерень Октябрської залізниці він підкреслив: «...наші вороги не готові до

війни, тому, що наші вороги бояться результатів війни більше, ніж хто-небудь інший, тому, що робітники на Заході не хочуть воювати з СРСР, а воювати без робітників неможливо...» [6, с. 167]. Зрозуміло, що ці тези активно підхопила радянська пропаганда.

Скажімо, учасник Другої світової війни В. Смірнов згадував: «Ще у 30-ті роки в початкових класах школи нам вчителька втовкмачувала, що «брати по класу», переодягнені у солдатські шинелі, силою зігнані капіталістами для війни із нами, не будуть воювати проти країни робітників і селян... Ця віра була і в Червоній армії. На навчаннях перед війною один з «червоних» взяв у полон червоноармійця з групи «синіх» і привів до командира на допит. Той сказав: «Ну навіщо ти взяв його у полон? Якщо почнеться війна, солдати ворога будуть батальйонами переходити на наш бік, у нас буде багато «язиків»... [7, с. 79].

Так створювалася і працювала теорія переможної війни на чужій території. Перед війною побачила світ книга М. Шпанова «Перший удар» (у ній він фантазував щодо можливої війни з Німеччиною). Автор за лічені хвилини знищив німецьку авіацію, всього за 30–45 хвилин одним нальотом радянської бомбардувальної авіації вивів з ладу всю німецьку воєнну промисловість, після чого німецький робітничий клас підняв масове повстання проти Гітлера. Червона ж армія перейшла кордон Польщі й воювала виключно на чужій території... У підсумку всі військові операції Червоної армії тривали не більше години й закінчувалися впевненими перемогами [8]. Ось така фантазія автора. Але фантазія, яка повністю відповідала офіційній воєнній доктрині, тож і була з прихильністю прийнята у видавництвах.

Вперше окремі глави «Першого удару» надруковані у першому номері журналу «Знамя» за 1939 р., в якому містилася й «фахова наукова думка» комбрига Ф. Чернишева із промовистою назвою «Блеф гитлеровского военного могущества». Радянський офіцер у цій статті розповідав про

зубожіння робітників Німеччини, нечуване поширення страйкового руху, який вже повністю паралізував економіку, а також про величезну армію членів та симпатиків Комуністичної партії. Як наслідок: «фашистські інтервенти деморалізовані», «окремі частини залишилися майже без офіцерських кадрів», «у німецького війська відсутня виучка, необхідна для організації та здійснення маршів», «дезертирство... набуло небувалих розмірів у гітлерівській армії», «саботаж, псування продукції стали частим явищем, особливо на військових підприємствах» [9, с. 260–262].

Маємо яскравий приклад вдалого співробітництва митців і фахівців. Фантазії письменника публіциста (які, у принципі, можна зрозуміти і пробачити – людина творча) доповнені не менш фантастичними ідеями «комбрига». Втім, головна думка була очевидною – Червона армія найсильніша у світі. Тільки вона готова до будь-яких несподіванок, здатна знищувати армії та фронти за лічені хвилини. Агресія проти СРСР – «блеф» і самогубство.

Тож і виходило, що на довоєнних навчаннях червоноармійці щиро дивувалися: навіщо брати полонених, якщо у разі війни в нас і так будуть батальйони перебіжчиків.

Варто наголосити на справжньому культі такої наївності. Так, коли настав 1941 р., на західних кордонах перед самою війною можна було побачити плакат, звернений до «братів по класу»: «Стій! Тут країна робітників і селян. Не стрілай у братів-пролетарів!» [7, с. 79]. Таке нестримне бажання видавати бажане за дійсне було характерним, за невеликими винятками, для всієї країни. Згадаємо, приміром, як навіть вище керівництво уявляло собі війну із Фінляндією. М. Хрущов у своїх спогадах писав: «Достатньо гучно сказати їм (фінам – *Авт*), і все. А якщо не почують, то вистрілити з гармати, і фіни піднімуть руки, погодяться з нашими вимогами» [10, с. 100].

Такі настрої панували і в армії. Показово: керівництво розвідки Ленінградського військового округу напередодні війни з Фінляндією теж було переконане у тому, що «з перших днів білофіни побіжать, а в їхньому тилу буде хаос». Відповідно інструктаж розвідників зводився до того, що вони повинні були «за допомогою радіо повідомляти про шляхи відступу фінської армії» [4, с. 208]. І тільки про відступ. Те, що фіни чинитимуть опір, командування навіть не припускало.

Зрозуміло, що всі ці уявлення виявилися абсолютно безпідставними. Як показало життя, фінські робітники зовсім не поспішали не тільки підіймати повстання проти своїх «капіталістів», а й навіть і масово кидати зброю. Навпаки, солдати й офіцери героїчно захищали свою країну. Ветеран фінської кампанії, командир лижного батальйону, який зазнав величезних втрат у тій війні, так відповів поету Суркову на запитання, у чому причина поразки: «По-перше, винен я, по-друге, керівництво, по-третє – понад усе картини «Истребители» і «Горячие денечки» [4, с. 209]. (У цих кінофільмах, які надійшли у прокат в 1935 і 1939 рр., військову службу трактували як цікаву і веселу розвагу. Адже головний інструмент пропаганди – кінематограф і тут не залишився осторонь. Можна згадати і кінострічку «Якщо завтра війна», яка теж культивувала-переконувала глядачів у швидкій і веселій перемозі над будь-яким ворогом).

Політичне і військове керівництво СРСР, зважаючи на програну війну, важкі втрати, а також і серйозний удар по міжнародному іміджу держави, могло і повинно було зробити із фінської кампанії унікальні висновки. Адже Червона армія під час бойових дій на Карельському перешийку мала перевагу над фінами за чисельністю танків у 49 разів, а літаків у майже 18. Не кажучи вже про те, що радянська техніка була значно новішою та сучаснішою [11, с. 263]. Планувалося, що така армада просто розчавить Фінляндію приблизно за десять діб (а то й значно швидше). Натомість війна тривала 105 днів, загинуло майже 130 тисяч радянських бійців, а це у понад 5 разів більше, ніж втратили

фіни, які свою країну таки відстояли. Отже війна повинна була б дати досвід боротьби проти противника (і перемоги, що надзвичайно важливо), який за деякими показниками мав перевагу у десятки разів. Так досвід радянсько-фінського протистояння переконав у тому, що кількість – це ще далеко не гарантія перемоги.

Втім, висновків із програної фінської війни зроблено не було. Абсолютно ігноруючи реальність, пропагандисти продовжували безпідставно стверджувати все те саме: «негайне повстання проти експлуататорів», «іноземні робітники за великий капітал воювати не будуть» тощо. Такі думки були практично єдиною державною точкою зору. Наприклад, за два місяці до нападу Гітлера на СРСР академік Є. Варга переконував слухачів військово-політичної академії, що в разі агресії пролетаріат Німеччини (і взагалі будь-якої капіталістичної країни) миттєво підніметься на «світову революцію», а отже, і війни, як такої, звісно, не буде [12, с. 77]. Ось така «корисна» лекція. Такі переконання були в академіків. Так виховувався командний склад.

Серед вищого армійського керівництва фактично відбувалося негласне змагання, хто краще похвалить Червону армію, яка розвивалася під керівництвом Й. Сталіна. Очевидно, що реальну ситуацію до уваги не брали. Приміром, командарм Г. Штерн на нараді комскладу ЧА проголосив, що у будь-якій війні ворогам доведеться заплатити велику ціну за протистояння з ЧА, кожен убитий борець ворожій армії обійдеться у 10 солдатів (так і залишилося невідомим, на які такі факти або розрахунки спирався командарм, називаючи це число). Безумовно, це були голі й грубі фіміями, але надзвичайно приємні вищому керівництву, тому інші воєначальники, присутні на цій нараді, мабуть, зрозуміли, що втратили хорошу нагоду вислужитися, нічим при цьому особливо не ризикуючи. Нарком К. Ворошилов зорієнтувався першим і поспішив зауважити: «Десяти мало – двадцяти!» – заявив він. Фактично він використав «подачу» Штерна і навіть

переграв його. Тому нічого не залишалося, як поплескати в долоні і попрохати занести ці слова до протоколу [13, с. 38].

«Теоретики» і «академіки» змагалися між собою, співаючи дифірамби максимально послабленій репресіями армії, яка вимагала негайного переозброєння та розробки нових стратегій ведення сучасної війни. Виникали абсолютно нічим не підкріплені теорії щодо нечуваних переваг ЧА і в обороні, і в нападі. Радянське керівництво максимально занижувало воєнну спроможність потенційних противників. Скажімо, наголошуючи, що одна дивізія ЧА в обороні здатна легко розбити 2–3 ворожих [14, с. 46].

Секретар ЦК ВКП(б) О. Щербаков 2 червня 1941 р. (за двадцять днів до нападу Німеччини), виступаючи перед партактивом Москви, вихвалявся: «Наша Червона армія готова до будь-яких несподіванок». «Всесоюзний староста» М. Калінін теж за кілька тижнів до нападу Німеччини, виступаючи в одній із військових академій, переконував слухачів: «Чим скоріше німці нападуть на нас, тим скоріше ми зламаємо їм шию» [13, с. 43].

Серйозною бідою стало те, що у стратегічних планах на випадок війни не було передбачено оборонних операцій. Все було ідеологічно спрямоване на битви на чужій території. Також злий жарт зіграло й те, що згідно з цією доктриною більшість зброї, боєприпасів, техніки, пального та ін. було зосереджено поблизу кордонів. У перші ж тижні війни фашисти захопили ці надзвичайно важливі матеріально-технічні ресурси як трофеї. А найголовніше, мабуть, те, що навіть із початком бойових дій багато воєначальників так і не переглянули своїх поглядів. Нищівні поразки на фронтах, загибель тисяч бійців, швидке просування німців – навіть ці реальні факти не змогли переконати вихованців сталінської школи.

Так, на засіданні воєнної ради Південно-Західного фронту 23 червня 1941 р. обговорювали питання подальших бойових дій. Москва наполягала: «Наступати!». Начальник штабу фронту генерал-лейтенант М. Пуркаєв зазначив, що завдання виконати неможливо, натомість він пропонував

реально дивитися на речі і зосередитися на обороні. Це викликало серйозне обурення члена воєнної ради фронту комісара Н. Вашугіна, який гнівно кинув: «А ви подумали, яку моральну шкоду нанесе той факт, що ми, хто виховував ЧА у високому наступальному дусі, з перших днів перейдемо до оборони?». Переконавання у неминучості «швидкої війни на чужій території» стало смертельним для цього офіцера. Він не зміг винести катастрофи початку війни. Так і не дочекавшись ні «світової революції», ні «батальйонів перебіжчиків» з німецького боку, а натомість побачивши на власні очі, як відступає ЧА, як провалюються навіть оборонні операції, Н. Вашугін 28 червня 1941 р. покінчив життя самогубством [15, с. 113, 147].

Таким чином, радянська «класова» пропаганда, очікування «світової революції» у випадку воєнної агресії, переконання у «швидкій війні на чужій території», свідоме занижування воєнної спроможності потенційних противників, нестримне бажання видавати бажане за дійсне, стала однією з вагомих причин поразок Червоної армії у 1941 р.

Література:

1. Кульчицький С. В. *УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії* / С. В. Кульчицький. – К.: Вид-во НАН України, 1995. – 203 с.; *Його ж Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.)* / С. В. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.; *Його ж Україна між двома війнами (1921-1939 рр.)* / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.; Литвин В. М. *Україна: міжвоєнна доба (1921-1938 рр.)*. / В. М. Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 512 с.; *Рєєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії.* / О. П. Рєєнт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – 542 с. та ін.

2. *Ленін В. І. Заключне слово по доповіді Всеросійського ЦВК і РНК про зовнішню і внутрішню політику 23 грудня / В. І. Ленін // ПЗТ. – Т. 42. – С. 165–170.*
3. *XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – М.: Партиздат, 1934. – 716 с.*
4. *Невежин В. «Если завтра в поход...» / В. Невежин. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 320 с.*
5. *Ленін В. І. Промова на I Всеросійському установчому з'їзді гірників / В. І. Ленін // Твори. – К.: Держполітвидав УРСР, 1974. – Т. 40. – С. 276–282.*
6. *Сталін Й. В. Промова на зборах робітників Сталінських залізничних майстерень Октябрської залізниці / Сталін Й. В. // Твори. – К.: Держполітвидав України, 1949. – Т. 9. – С. 167–172.*
7. *Самсонов А. М. Знать и помнить / А. М. Самсонов. – М.: Политиздат, 1988. – 368 с.*
8. *Шпанов Н. Первый удар (Повесть о будущей войне) / Н. Шпанов // Знамя. – 1939. – № 1. – С. 14–122.*
9. *Комбриг Чернышев Ф. Блеф гитлеровского военного могущества / Ф. Чернышев // Знамя – 1939. – № 1. – С. 251–267.*
10. *Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1990. – № 7. – С. 75–106.*
11. *Лопуховский Л. Н. Июнь 1941. Запрограммированное поражение / Л. Лопуховский, Б. Кавалерчик. – М.: Яуза, Эксмо, 2010. – 736 с.*
12. *Семененко В. И. Великая отечественная война: как это было / В. И. Семененко, Л. А. Радченко. – Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2008. – 416 с.*
13. *Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – 336 с.*

14. *Перечнев о некоторых проблемах подготовки страны и Вооруженных сил к отражению фашистской агрессии // Военно-исторический журнал. – 1988. – № 4. – С. 42–50.*

15. *Баграмян И.Х. Так начиналась война / И. Х. Баграмян. – К.: Политиздат Украины, 1984. – 493 с.*

References:

1. *Kul'chyts'kyu S. V. USSR v dobu novoyi ekonomichnoyi polityky (1921-1928 rr.): Sproba pobudovy kontseptual'nykh zasad real'noyi istoriyi / S. V. Kul'chyts'kyu. – K.: Vyd-vo NAN Ukrayiny, 1995. – 203 s.; Yoho zh Komunizm v Ukrayini: pershe desyatyrichchya (1919-1928 rr.) / S.V. Kul'chyts'kyu. – K.: Osnovy, 1996. – 396 s.; Yoho zh Ukrayina mizh dvoma viynamy (1921-1939 rr.) / S.V. Kul'chyts'kyu. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 336 s.; Lytvyn V.M. Ukrayina: mizhvoyenna doba (1921-1938 rr.). / V. M. Lytvyn. – K.: Al'ternatyvy, 2003. – 512 s.; Reyent O. P. Ukrayina mizh svitovymy viynamy (1914-1939 rr.): Podiyyi. Lyudy. Dokumenty. Narysy istoriyi. / O. P. Reyent, I. A. Kolyada. – K.: Shkola, 2004. – 542 s. ta in.*
2. *Lenin V. I. Zaklyuchne slovo po dopovidi Vserosiys'koho TsVK i RNK pro zovnishnyu i vnutrishnyu polityku 23 hrudnya / V. I. Lenin // PZT. – T. 42. – S. 165–170.*
3. *XVII s'ezd Vsesoyuznoy Kommunystycheskoy partyi (b). Stenohrafycheskyy otchet. – M.: Partyzdat, 1934. – 716 s.*
4. *Nevezhyn V. «Esly zavtra v pokhod...» / V. Nevezhyn. – M.: Yauza, Eksmo, 2007. – 320 s.*
5. *Lenin V. I. Promova na I Vserosiys'komu ustanovchomu z'yizdi hirnykiv / V. I. Lenin // Tvory. – K.: Derzhpolitydav URSR, 1974. – T. 40. – S. 276–282.*
6. *Stalin Y. V. Promova na zborakh robitnykiv Stalins'kykh zaliznychnykh maysteren' Oktyabrs'koyi zaliznytsi / Stalin Y. V. // Tvory. – K.: Derzhpolitydav Ukrayiny, 1949. – T. 9. – S. 167–172.*

7. Samsonov A. M. *Znat' y pomnyt' / A. M. Samsonov.* – M.: Polytyzdat, 1988. – 368 s.
8. Shpanov N. *Pervuy udar (Povest' o budushchey voyne) / N. Shpanov // Znamya.* – 1939. – № 1. – S. 14–122.
9. Kombryh Chernushev F. *Blef hytlerovskoho voennoho mohushchestva / F. Chernushev // Znamya* –1939. – № 1. – S. 251–267.
10. *Memuaru Nykytu Serheevycha Khrushchova // Voprosu istoryy.* – 1990. – № 7. – S. 75–106.
11. Lopukhovskyy L. N. *Yyun' 1941. Zaprogrammyrovannoe porazhenye / L. Lopukhovskyy, B. Kavalerchyk.* – M.: Yauza, Eksmo, 2010. – 736 s.
12. Semenenko V. Y. *Velykaya otechestvennaya vojna: kak eto bulo / V. Y. Semenenko, L. A. Radchenko.*– Khar'kov: Knyzhnuy klub «Klub semeynoho dosuha», 2008. – 416 s.
13. Koval' M. V. *Ukrayina v Druhiy svitoviy i Velykiy Vitchyznyaniy viynakh (1939–1945 rr.) / M. V. Koval'.* – K.: Vydavnychy dim Al'ternatyvy, 1999. – 336 ts.
14. *Perechnev o nekotorykh problemakh podhotovky stranu y Vooruzhennukh syl k otrazhenyyu fashyst-skoy ahressyy // Voенно-ystorycheskyy zhurnal.* – 1988. – № 4. – S. 42–50.
15. Bahramyan Y. Kh. *Tak nachynalas' vojna / Y. Kh. Bahramyan.* – K.: Polytyzdat Ukraynu, 1984. – 493 s.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

УДК 159.9

ВПЛИВ РЕФЛЕКСІЇ НА САМОРЕГУЛЯЦІЮ ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Сахно С. В.

Приазовський державний технічний університет, Україна, Маріуполь

В статті розглянуто вплив рефлексії на саморегуляцію жінок, засуджених до позбавлення волі. Виділено зовнішні та внутрішні фактори та причини виникнення потреби в саморегуляції жінок, в умовах позбавлення волі. Обґрунтовано значення саморегуляції в поведінці жінок, засуджених до позбавлення волі, в умовах відбування покарання. Встановлено, що найбільш часто поведінка і діяльність залежать від самої людини, від того як поведінка регулюється за допомогою внутрішнього мовлення, і відповідного рефлексивного мислення. В результаті визначено, що поведінка засуджених в тій чи іншій ситуації при різних обставинах визначається динамікою протікання внутрішніх психологічних і фізіологічних процесів, де рефлексія є однією з найважливіших складових.

Ключові слова: рефлексія, саморегуляція, ресоціалізація, позбавлення волі, самопізнання, особистісні зміни.

Сахно С. В. Влияние рефлексии на саморегуляцию женщин осужденных, к лишению свободы / Приазовский государственный технический университет, Украина, Мариуполь

В статье рассмотрено влияние рефлексии на саморегуляцию женщин, осужденных к лишению свободы. Выделены внешние и внутренние факторы и причины возникновения потребности в саморегуляции женщин в условиях лишения свободы. Обосновано значение саморегуляции в поведении женщин,

осужденных к лишению свободы, в условиях отбывания наказания. Установлено, что наиболее часто поведение и деятельность зависят от самого человека, от того как поведение регулируется с помощью внутренней речи, и соответствующего рефлексивного мышления. В результате определено, что поведение осужденных в той или иной ситуации при разных обстоятельствах определяется динамикой протекания внутренних психологических и физиологических процессов, где рефлексия является одной из важнейших составляющих.

Ключевые слова: рефлексия, саморегуляция, ресоциализация, лишение свободы, самопознание, личностные изменения.

Sakhno S. V. Influence of reflection on the self-regulation of women sentenced to prison / Priazovsky State Technical University, Ukraine, Mariupol

In this paper, the influence of reflection on the self-regulation of women sentenced to deprivation of liberty. Selected external and internal factors and causes of needs self-regulation of women in prison. Proved the value of self-regulation in behavior of women sentenced to deprivation of freedom, in terms of punishment. It is established that the most common behavior and activity depend on the person on how behavior is controlled by inner speech, and the corresponding reflexive thinking. The result is that the behavior of prisoners in different situations under different circumstances determined by the dynamics of the flow of internal psychological and physiological processes, where reflection is one of the most important components.

Keywords: reflection, self-regulation, resocialization, imprisonment, self-knowledge, personality changes.

Вступ. Саморегуляція як процес організації особистістю своєї поведінки характеризується специфічною активністю, спрямованою на співвідношення поведінки особистості з вимогами ситуацій та очікуваннями інших.

Підставою саморегуляції є переконання та встановлення особистості на доцільність тієї чи іншої форми поведінки. Саморегуляція - це такий механізм, завдяки якому забезпечується активізація і певна спрямованість позиції людини. Вона здійснює оптимізацію психологічних можливостей, компенсацію недоліків, регуляцію індивідуальних станів в залежності від завдань і умов діяльності.

Актуальність. Значну роль в корекції поведінки засуджених грають не тільки зовнішні, але в першу чергу внутрішні фактори, що визначають емоційне сприйняття того, що відбувається навколо і рефлексії - усвідомлення того, чому повинна бути підпорядкована активність особистості. Поведінка людини неможлива без саморегуляції. Величезний вплив на саморегуляцію надає рефлексія, самопізнання і самовиховання. Особливо актуальним є це питання при розгляді ресоціалізації засуджених жінок в період відбування покарання в умовах позбавлення волі, так як після звільнення жінка повинна повернутися в соціум, сім'ю, якнайкраще зберігши своє психічне здоров'я, так як на неї ляже тягар не тільки побутових проблем, але й моральних.

Визначення ролі саморегуляції в поведінці засудженого виходить з розуміння таких понять як "саморегуляція", "саморегуляція діяльності", "самоконтроль" і "вольова регуляція". Дані поняття по різному трактуються в науковій літературі, але нас цікавлять психологічні чинники та умови, що сприяють розвитку якостей саморегуляції засуджених в умовах виконання покарання під час позбавлення волі.

Проблеми впливу саморегуляції на діяльність особистості відображені в працях Балла Г. А., який розглядав саморегуляцію в аспекті адаптації особистості до ситуації, на яку впливають проблеми загальноприйнятих норм поведінки. Бондаренко О. Ф., Боришевський М. Я., Максимова Н. Ю., Марищук В. Л., Моргун О., Сахно С. В., Семенова Р. А., Сулицький В. В.,

Тіщенко С. П. та ін. у своїх дослідженнях вказують на прояв саморегуляції в нестабільних умовах і освоєння форм поведінки в цих умовах. [1,2,3,4,5]

Емоційний стан залежить від того, як людина ставиться і реагує на ситуації, які сприяють або не сприяють задоволенню потреб. І в ситуації позбавлення волі перебуваючи в умовах ізоляції від зовнішнього світу і звичних умов побуту, засуджені, особливо жінки, реагують негативно, часто не беручи навіть самого факту засудження, що тягне за собою емоційні розлади. Але при розвитку рефлексії засуджених, при переосмисленні та прийнятті ситуації, керуючись установкою до конкретних дій, людина виявляє здатність до адекватної поведінки в конкретній ситуації, а це вже є здатність до саморегуляції. [2, С.136-143]

Мета статті: розглянути вплив рефлексії на саморегуляцію.

Завдання: визначити фактори та причини виникнення потреби в саморегуляції жінок, засуджених до позбавлення волі.

Саморегуляція поведінки базується і на ставленні оточуючих і на те, що очікують від особистості інші. Тут ми можемо підкреслити рефлексивну складову саморегуляції. І, як правило, людина поводить відповідно до очікувань оточення. Саме зв'язок між зовнішнім вираженням ставлення особистості до навколишньої дійсності і внутрішнім стримуванням прояву своїх поривів, потягів і потреб є інтегруючим фактором, який сприяє засудженим адаптуватися до подій, які відбуваються в даний момент. Це пояснюється тим, що індивідуальні особливості особистості формуються відповідно до вимог соціального середовища, в якій вона знаходиться. [4, с.115-117]

Психологічний механізм саморегуляції засудженим своєї поведінки полягає в тому, що у свідомості особистості стабілізуються, фіксуються і закріплюються в досвіді стандартні способи і прийоми взаємодії, манер поведінки і стилю діяльності. Потреба в саморегуляції не виникає сама по

собі. Для того, щоб у засудженої з'явилася в цьому потреба, необхідною умовою є важлива подія, яка має відбутися в житті засудженої. [5, С. 324]

У зв'язку з цим ми виділили фактори та причини, що сприяють виникненню потреби засудженого в саморегуляції.

Це зовнішні :

- ситуація вимушеної дії;
- вироблення нових форм поведінки;
- адаптація до нових видів діяльності;
- нові вимоги до змісту відношень;
- конфліктна взаємодія;
- сенсорний голод.

Та внутрішні фактори:

- страх зміни соціального статусу;
- зміна стереотипів;
- комплекс неповноцінності;
- зміна системи життєвих цінностей;
- нервові збудження;
- обмеження потреб.

Як ми бачимо, зовнішні фактори, безпосередньо пов'язані з внутрішніми - психічними пізнавальними і емоційно-вольовими процесами і представлені, насамперед:

а) ситуацією вимушеної дії, - яка виникає, коли засуджена жінка змушена діяти під тиском референтної групи в розріз з власними переконаннями. При цьому виникає страх за зміну свого соціального статусу і почуття незадоволення своєю поведінкою.

б) виробленням нових форм поведінки - полягає в пристосуванні та адаптації до нових умов і оточенню і призводить до виникнення нових та виключення старих стереотипів поведінки, невпевненість у правильності своєї поведінки, коливання при прийнятті рішень.

в) адаптацією до діяльності і тих видів праці, якими засуджена ніколи не займалася, призводить до виникнення комплексу неповноцінності, відчаю, бажання задовольнити потребу в особистому статусі, комунікації.

г) виникненням нових вимог до змісту взаємин, або повернення до старих вже забутих способів спілкування призводить до зміни системи життєвих цінностей, установок і переконань засудженої.

д) конфліктною взаємодією - нерозривно пов'язане з нервовим збудженням, забезпеченням потреби в особистому захисті і збереженні позитивних життєвих перспектив.

е) сенсорним голодом, відсутність тих людей, які приймають і розуміють життєву позицію засудженого, призводить до обмеження індивідуальних і соціальних потреб.

Виходячи з тісного взаємозв'язку вище перерахованих факторів з психічними пізнавальними і емоційно-вольовими процесами, які ми розглянули, потребу в саморегуляції засуджених, ми представимо комплексно у вигляді складових її компонентів :

- постановка мети;
- регуляторні процеси;
- програма дій;
- відповідність поведінки ситуації;
- активізація та напрямки позиції суб'єкта;
- компенсація недоліків;
- стабілізація і фіксація стандартів поведінки;
- регуляція індивідуальних станів.

Саморегуляція діяльності та поведінки здійснюється людиною свідомо, тобто рефлексивно, на основі цілеспрямованого впливу на організм людини, її психічні процеси, реакції й емоційні стани.

Таким чином, поведінка засуджених в тій чи іншій ситуації при різних обставинах визначається динамікою протікання внутрішніх психологічних і фізіологічних процесів, які, насамперед, включають:

- а) постановку мети;
- б) об'єктивність урахування власних здібностей і можливості дій при сформованих обставинах;
- в) прийняття та реалізацію вольових рішень на основі свідомого рефлексивного розуміння важливості поставленої мети.

Проявляючи себе у вчинках, роботі, навчанні, засуджені вступають у взаємодію з оточуючими, завдяки чому можуть динамічно змінювати в собі певні особистісні якості або ж залишатися зі своїми особливостями. Визначається цей процес шляхом спостереження за засудженими, насамперед психологами та начальниками відділень кримінально-виконавчої системи, а саме установ виконання покарань.

Отже, дотримання соціально-прийнятих норм поведінки та реалізація вольових зусиль залежить від типу діяльності нервової системи, типу особистості (інтроверт, екстраверт, амбіверт), сформованості характерологічних рис (рішучість, дисциплінованість).

Висновки. Таким чином, саморегуляція може сприяти стабілізації внутрішньої психічної сфери людини, врівноважити емоційний стан і повернути її до звичайного життєвого ритму. Виходячи з того, що найбільш часто поведінка і діяльність залежать від самої людини, і від того як вона регулюється за допомогою внутрішнього мовлення, і відповідного рефлексивного мислення, ми спробували обґрунтувати значення саморегуляції в поведінці жінок, засуджених до позбавлення волі, в умовах відбування покарання.

Література:

1. *Боришевський М. Я. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктного становлення особистості. - К., 1993, - С.18-19.*
2. *Корекційна поведінка засуджених жінок в установах виконання покарань. Навчальний посібник.- Чернігів: ПОД Чернігівського ДЦНТІ, 2003, 168 с.*
3. *Марищук В. Л., Евдокимов В. И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб.: Издательский Дом "Сентябрь", 2001. - 260 с.*
4. *Моргун О. Ресоціалізація жінок, котрі відбувають покарання в місцях позбавлення волі Соціальна політика та соціальна робота. Український науковий і громадський часопис. - №2. - 2002. - С.115-117.*
5. *Сахно С. В. Дослідження рефлексії в умовах виправної колонії. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. XIII, част. 5.-К.2011 - С. 322-329.*

References:

1. *Borishevskiy M.Ya. Rozvitok zdatnosti do samoregulyatsiyi povedinki yak viyav sub'ektnogo stanovlennya osobistosti. - K., 1993, - S.18-19.*
2. *Korektsiyna povedinka zasudzhenih zhinok v ustanovah vikonannya pokaran. Navchalniy posibnik.- Chernigiv: POD Chernigivskogo DTsNTI, 2003, 168 s.*
3. *Marishhuk V. L., Evdokimov V. I. Povedenie i samoreguljacija cheloveka v uslovijah stressa. SPb.: Izdatel'skij Dom "Sentjabr'", 2001. - 260 s.*
4. *Morgun O. Resotsializatsiya zhinok, kotri vidbuvayut pokarannya v mistyakh pozbavlennya voli Sotsialna politika ta sotsialna robota. Ukrayinskiy naukoviy i gromadskiy chasopis. - №2. - 2002. - S.115-117.*
5. *Sahno S. V. Doslidzhennya refleksiyi v umovah vipravnoyi koloniyi. Problemi zagalnoyi ta pedagogichnoyi psihologiyi. Zbirnik naukovih prats Institutu psihologiyi imeni G. S. Kostyuka Natsionalnoyi APN Ukrayini / Za red. S. D. Maksimenka. T. HIII, chast. 5.-K.2011 - S. 322-329.*

УДК 159.9.01

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРНОЇ СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ НА РІЗНИХ КУРСАХ НАВЧАННЯ**Скворчевська Є. Л.**

Українська інженерно-педагогічна академія, Україна, м. Харків

В даній статті представлені результати факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери студентів на різних курсах навчання. Мета даної статті виявити особливості факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери студентів на різних курсах навчання. Предмет вивчення – особливості структури змісту мотиваційно-ціннісної сфери студентів. Виявлені відмінності у структурі мотиваційного, ціннісного та індивідуально-типологічного компонентів студентів на різних курсах навчання. Порівняльний аналіз змісту компонентів мотиваційно-ціннісної сфери студентів показав, що студенти усіх курсів пов'язують власний успіх з зовнішніми обставинами, віддають перевагу зовнішньому успіху. Студенти мають сформовані уявлення про шляхи досягнення успіху завдяки везінню, отриманню матеріального благополуччя, задоволеністю собою при досягненні успіху у виконуваний діяльності, прояві себе та власних здібностей у творчості, служінні вищій меті. Отримані результати можуть бути застосовані у роботі психологів з метою підвищення мотивації навчання та формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів

Ключові слова: студенти, мотиваційний, ціннісний та індивідуально-типологічний компонент, учбова мотивація, ціннісні орієнтації, особистісна саморегуляція

Скворчевская Е. Л. Определение факторной структуры мотивационно-ценностной сферы студентов на разных курсах обучения/ Украинская инженерно-педагогическая академия (УИПА), Украина, г. Харьков

В данной статье представлены результаты факторной структуры мотивационно-ценностной сферы студентов на разных курсах обучения. Цель данной статьи выявить особенности факторного структуры мотивационно-ценностной сферы студентов на разных курсах обучения. Предмет изучения – особенности структуры содержания мотивационно-ценностной сферы студентов. Обнаруженные различия в структуре мотивационного, ценностного и индивидуально-типологического компонентов студентов на разных курсах обучения. Сравнительный анализ содержания компонентов мотивационно-ценностной сферы студентов показал, что студенты всех курсов связывают собственный успех с внешними обстоятельствами, предпочитают внешнему успеху. Студенты имеют сложившиеся представления о путях достижения успеха благодаря везению, получению материального благополучия, удовлетворенности собой при достижении успеха в выполняемой деятельности, проявлении себя и собственных способностей в творчестве, служении высшей цели. Полученные результаты могут быть применены в работе психологов с целью повышения мотивации обучения и формирования мотивационно-ценностной сферы студентов

Ключевые слова: студенты, мотивационный, ценностный и индивидуально-типологический компонент, учебная мотивация, ценностные ориентации, личностная саморегуляция

Skvorchevskaya E. L. The definition of students' factor structure in motivational axiological sphere at the different educational year/ Ukrainian Engineering pedagogical academy (UEPA), Ukraine, Kharkov.

There are results of students' factor structure in motivational axiological sphere at the different educational year. The aim of this article is to educe factor's structure feature of the students' motivational-valued sphere on the different course of study. The subject matter is features of structure in the students' motivational-valued sphere. Differences in students' motivational structure, valued and

individually-typology components on different course of study were found out. The comparative study of components for the students' motivational-valued sphere was showed that all courses study students put together their success with the external circumstances and prefer it than external success. Students have social perceptions about the ways of progress success thanks to luck, getting of material welfare, to satisfaction by itself with obtaining success in this activity, approving oneself and their creative work abilities, service of higher aim. Getting results can be applied in the psychologists' process for increasing motivation of education and forming the motivational-valued students' sphere.

Key words: students, motivational, axiological and individual-typological component, academic motivation, value system, personal self-adjustment.

Вступ.

У зв'язку з особливостями становлення мотиваційно-ціннісної сфери у студентів в процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі у сучасному суспільстві виникає необхідність визначення змісту факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери студентів на різних курсах навчання. Особливого наукового вивчення потребує дослідження змісту мотиваційного, ціннісного та індивідуально-типологічного компонентів студентів. Оскільки зміст даних компонентів впливає на успішність у навчанні та професійну спрямованість студентів. Важливо в результаті порівняльного аналізу даних факторного аналізу визначити відмінності отриманих показників на різних курсах навчання. Оскільки, сформованість даних компонентів визначає успішність у навчанні, провідні життєві цінності, ціннісні орієнтації у кар'єрі, особистісне самоусвідомлення, особливості особистісної та ситуативної тривожності.

Дослідженню понять «мотив» і «цінності» присвячена велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених [0], [0], [0], [0], [0], [0].

Для ціннісних орієнтацій студентів характерно посилення спрямованості на себе, опора на власні сили, зниження ролі і значення таких якостей особистості, як: чуйність, повага до людини, вміння вислухати і зрозуміти іншого, більш значимі цінності індивідуалістичної спрямованості, які служать особистісному росту та розвитку [0].

З вищезазначеного випливає, що мотиваційно-ціннісна сфера особистості виступає як джерело мотивації, визначає потребово-мотиваційну спрямованість соціальної поведінки особистості.

Теоретичний аналіз показав, що недостатньо розкриті питання, щодо особливостей факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Мета даної статті – виявити особливості факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери студентів на різних курсах навчання.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери у студентів на різних курсах навчання проводилося на базі Української інженерно-педагогічної академії (УІПА). (Загальна кількість досліджуваних – 180 студентів). Виявлення факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери у студентів на різних курсах навчання проводилось за допомогою метода факторного аналізу. Показники «екстеріоризованого успіху» у подальшому будемо використовувати позначення «ЕУ», «інтеріоризованого успіху» – «ІУ», «життєві цінності» – «ЖЦ» та «життєві сфери» – «ЖС».

Проведений факторний аналіз на першому, третьому та п'ятому курсах дозволив виділити чотири фактори, зміст кожного фактора ми проранжували за вагою від максимального до мінімального. Результати факторного аналізу мотиваційно-ціннісної сфери студентів першого курсу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери студентів першого курсу

Зміст фактора	Фактори			
	«Особистісний успіх»	«Проява тривожності при вирішенні професійних завдань»	«Мотиви навчання»	«Особливості саморегуляції поведінки»
1	професійне життя (935)	ситуативна тривожність (791)	комунікативні мотиви (670)	загальний рівень саморегуляції (900)
2	розвиток себе (932)	успіх-визнання (730)	професійні мотиви (617)	моделювання (870)
3	духовне задоволення (918)	особистісна тривожність (635)	мотиви престижу (612)	оцінка результату (825)
4	освіта (911)	виклик (614)	мотиви уникнення (586)	гнучкість (740)
5	активні соціальні контакти (908)	менеджмент (583)	учбово-пізнавальні мотиви (562)	планування (649)
6	подружнє життя (895)			самостійність (558)
Фактор на вага	18,13	7,38	5,22	5,13
Дисперсія	27,06	11,02	7,79	7,66

Як видно з таблиці усі фактори однополярні, усі значущі ваги мають позитивний полюс. До першого фактора «Особистісний успіх» увійшли показники ціннісних орієнтацій: «ЖС»: професійне життя (935), освіта (911), подружнє життя (895), «ЖЦ»: розвиток себе (932), духовне задоволення (918), активні соціальні контакти (908). Отримані результати свідчать про те, що у першокурсників сформоване уявлення про особистісний успіх, який включає

в себе показники ціннісних орієнтацій. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

До другого фактора «Проява тривожності при вирішенні професійних завдань» увійшли показники особистісної та ситуативної тривожності: ситуативна тривожність (791), мотивації досягнення успіху: «ЕУ»: успіх-визнання (730), особистісної та ситуативної тривожності: особистісна тривожність (635), ціннісних орієнтацій у кар'єрі: виклик (614), менеджмент (583). Отримані результати свідчать про те, що у першокурсників сформоване уявлення про вплив тривожності на ефективність вирішення професійних завдань, яке включає в себе показники мотивації досягнення успіху, ціннісних орієнтацій у кар'єрі, особистісну та ситуативну тривожність. Отже, даний фактор має різнобічну структуру.

До третього фактора «Мотиви навчання» увійшли показники мотивації навчання: комунікативні мотиви (670), професійні мотиви (617), мотиви престижу (612), мотиви уникнення (586), учбово-пізнавальні мотиви (562). Отримані результати свідчать про те, що у першокурсників сформоване уявлення про мотиви навчання, які включають в себе показники мотивації навчання. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

До четвертого фактора «Особливості саморегуляції поведінки» увійшли показники особистісної саморегуляції: загальний рівень саморегуляції (900), моделювання (870), оцінка результату (825), гнучкість (740), планування (649), самостійність (558). Отримані результати свідчать про те, що у першокурсників сформовані уявлення про особливості саморегуляції поведінки, які включають в себе показники особистісної саморегуляції. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

Отже, у першокурсників факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери включає в себе мотивацію досягнення успіху, мотивацію навчання, ціннісні орієнтації, ціннісні орієнтації у кар'єрі, особистісну, ситуативну тривожність та особистісну саморегуляцію.

Результати факторного аналізу мотиваційно-ціннісної сфери студентів третього курсу представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери студентів третього курсу

Зміст фактора	Фактори		
	«Особистісний успіх»	«Зв'язок успіху з кар'єрною орієнтацією»	«Вплив індивідуально-типологічних характеристик на професійну діяльність»
1	розвиток себе (952)	служіння (714)	холеричний тип темпераменту (655)
2	захоплення (948)	менеджмент (684)	нейротизм (646)
3	високе матеріальне становище, суспільна активність (942)	особистісний успіх (676)	сангвіністичний тип темпераменту (553)
4	подружнє життя, активні соціальні контакти (931)	успіх як результат власної діяльності (645)	
5		професійна компетентність (581)	
6		виклик (571)	
Факторна вага	18,85	6,30	4,67
Дисперсія	28,14	9,41	6,98

Як видно з таблиці усі фактори однополярні, усі значущі ваги мають позитивний полюс.

До першого фактора «Особистісний успіх» увійшли показники «ЖЦ»: розвиток себе (952), матеріальне становище (942), активні соціальні контакти (931), ціннісних орієнтацій: «ЖС»: захоплення (948), суспільна активність (942), подружнє життя (931). Отримані результати свідчать про те, що у третьокурсників сформоване уявлення про особистісний успіх, який включає

в себе показники ціннісних орієнтацій. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

До другого фактора «Зв'язок успіху з кар'єрною орієнтацією» увійшли показники ціннісних орієнтацій у кар'єрі: служіння (714), менеджмент (684), професійна компетентність (581), виклик (571), мотивації досягнення успіху: «ІУ»: особистісний успіх (676), як результат власної діяльності (645). Отримані результати свідчать про те, що у третьокурсників сформоване уявлення про зв'язок успіху з кар'єрною орієнтацією, який включає в себе показники мотивації досягнення успіху та ціннісних орієнтацій у кар'єрі. Отже, даний фактор має різнобічну структуру.

До третього фактора «Вплив індивідуально-типологічних характеристик на професійну діяльність» увійшли показники типу темпераменту: холеричний тип темпераменту (655), нейротизм (646), сангвіністичний тип темпераменту (553). Отримані результати свідчать про те, що у третьокурсників сформоване уявлення про вплив індивідуально-типологічних характеристик на професійну діяльність, який включає в себе індивідуально-типологічні характеристики особистості. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

Таким чином, у третьокурсників факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери включає в себе мотивацію досягнення успіху, ціннісні орієнтації, ціннісні орієнтації у кар'єрі, індивідуально-типологічні характеристики особистості.

Результати факторного аналізу мотиваційно-ціннісної сфери студентів п'ятого курсу представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери студентів п'ятого курсу

Зміст фактора	Фактори			
	«Особистісний успіх»	«Проява тривожності при вирішенні професійних завдань»	«Особистісна спрямованість на досягнення мети»	«Досягнення визнання»
1	активні соціальні контакти (889)	служіння (755)	загальний рівень саморегуляції (-675)	екстраверсія-інтроверсія (632)
2	досягнення (875)	ситуативна тривожність (630)	самостійність (630)	холерично-типовий темпераменту (627)
3	високе матеріальне становище (871)	особистісна тривожність (600)	успіх як подолання перешкод (606)	успіх-влада (598)
4	збереження власної індивідуальності (862)	інтеграція стилів життя (599)		мотиви уникнення (552)
5	подружнє життя (857)	автономія (незалежність) (573)		
6	суспільна активність (857)			
Факторна вага	51,51	7,52	5,02	3,72
Дисперсія	25,42	12,34	8,23	6,09

Як видно з таблиці перший, другий та четвертий фактори однополярні, усі значущі ваги мають позитивний полюс, третій – біполярний.

До першого фактора «Особистісний успіх» увійшли показники ціннісних орієнтацій: «ЖЦ»: активні соціальні контакти (889), досягнення (875), високе матеріальне становище (871), збереження власної індивідуальності (862), ціннісних орієнтацій: «ЖС»: подружнє життя (857), суспільна активність

(857). Отримані результати свідчать про те, що у п'ятикурсників сформоване уявлення про особистісний успіх, який включає в себе ціннісні орієнтації. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

До другого фактора «Проява тривожності при вирішенні професійних завдань» увійшли показники ціннісних орієнтацій у кар'єрі: служіння (755), інтеграція стилів життя (599), автономія (незалежність) (573), особистісна та ситуативна тривожність: ситуативна тривожність (630), особистісна тривожність (600). Отримані результати свідчать про те, що у п'ятикурсників сформоване уявлення про вплив тривожності на ефективність вирішення професійних завдань, яке включає в себе ціннісні орієнтації у кар'єрі, особистісну та ситуативну тривожність. Отже, даний фактор має різнобічну структуру.

До третього біполярного фактора «Особистісна спрямованість на досягнення мети» увійшли до негативного полюсу: показники особистісної саморегуляції: загальний рівень саморегуляції (-675), до позитивного полюсу: показники особистісної саморегуляції: самостійність (630), мотивації досягнення успіху: «ІУ»: успіх як подолання перешкод (606). Отримані результати свідчать про те, що у п'ятикурсників сформоване уявлення про особистісну спрямованість на досягнення мети, яка включає в себе на одному полюсі мотивацію досягнення успіху та особистісну саморегуляцію, на протилежному – особистісну саморегуляцію. Отже, даний фактор має різнобічну структуру.

До четвертого фактора «Досягнення визнання» увійшли індивідуально-типологічні показники: екстраверсія-інтроверсія (632), холеричний тип темпераменту (627), мотивації досягнення успіху: «ЕУ»: успіх-влада (598), мотивації навчання: мотиви уникнення (552). Отримані результати свідчать про те, що у п'ятикурсників сформоване уявлення про досягнення визнання, яке включає в себе індивідуально-типологічні характеристики особистості,

мотивацію досягнення успіху та мотивацію навчання. Отже, даний фактор має чітку та вузькоспрямовану структуру.

Отже, у п'ятикурсників факторна структура мотиваційно-ціннісної сфери включає в себе мотивацію досягнення успіху, мотивацію навчання, ціннісні орієнтації, ціннісні орієнтації у кар'єрі, особистісну, ситуативну тривожність, та особистісну саморегуляцію.

Висновки. На основі проведеного факторного аналізу можна зробити висновок, щодо факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери студентів на різних курсах навчання:

- аналіз першого фактору показав, що у студентів усіх курсів сформоване уявлення про особистісний успіх, який включає в себе показники ціннісних орієнтацій.

- аналіз другого фактору показав, що у студентів усіх курсів сформоване уявлення про вплив тривожності на ефективність вирішення професійних завдань, яке включає в себе показники ціннісних орієнтацій у кар'єрі. Виявлені відмінності у змісті даного фактора – у першокурсників та третьокурсників даний фактор включає показники мотивації досягнення успіху, у першокурсників та третьокурсників – показники особистісної та ситуативної тривожності.

- аналіз третього фактору показав, що у першокурсників сформоване уявлення про мотиви навчання, які включають в себе показники мотивації навчання, у третьокурсників сформоване уявлення про вплив індивідуально-типологічних характеристик на професійну діяльність, який включає в себе індивідуально-типологічні характеристики особистості, у п'ятикурсників сформоване уявлення про особистісну спрямованість на досягнення мети, яка включає в себе мотивацію досягнення успіху та особистісну саморегуляцію.

- аналіз четвертого фактору показав, що у першокурсників сформоване уявлення про особливості саморегуляції поведінки, які включають в себе показники особистісної саморегуляції, у п'ятикурсників сформоване уявлення

про досягнення визнання, яке включає в себе індивідуально-типологічні характеристики особистості, мотивацію досягнення успіху та мотивацію навчання.

- у студентів усіх курсів виявлений однаковий фактор «Особистісний успіх», до якого увійшли показники ціннісних орієнтацій. Отримані фактори свідчать про схожість мотиваційно-ціннісної структури особистості студентів усіх курсів. На першому та п'ятому курсі також виявлений однаковий фактор «Проява тривожності при вирішенні професійних завдань». На першому курсі до даного фактора увійшли показники мотивації досягнення успіху, ціннісних орієнтацій у кар'єрі, особистісної та ситуативної тривожності, на п'ятому курсі – показники ціннісних орієнтацій у кар'єрі, особистісної та ситуативної тривожності. Отже, зміст даного фактора має відмінності на першому курсі, оскільки до нього окрім вищезазначених показників входить мотивація досягнення успіху.

Перспективами нашого дослідження в даній області є визначення факторної структури мотиваційно-ціннісної сфери у студентів контрольної, експериментальної групи до та після проведення корекційно-розвивальної програми.

Література:

1. Будинайте Г. Л. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта / Г. Л. Будинайте, Т. В. Корнилова // *Вопросы психологии*. – 1993. – № 5. – С. 99-105.
2. Буравлева Н. А. Ценностные ориентации студентов / Н. А. Буравлева // *Вестник Томского государственного педагогического университета*. – 2011. – № 6. – С. 124-129.
3. Косарева А. Ю., Лекомцева Л. С. Ценностные ориентации студентов ВУЗов на современном этапе: Сб. науч. Трудов / А. Ю. Косарева, Л. С.

Лемомцева / Под ред. проф. В. Н. Белова. – Саратов: Издат. центр «Наука», 2011. – С. 40-43.

4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Смысл, «Академия» 2005. – 352 с (Серия «Классическая учебная книга»).

5. Самотаева Э. А. Психологические особенности ценностно-мотивационной сферы студентов-первокурсников / Э. А. Самотаева // Проблемы сучасної психології. – 2011. – Випуск № 13. – С. 364-374.

6. Серый А. В., Яницкий М. С. Ценностно-смысловая сфера личности / А. В. Серый, М. С. Яницкий. / Учебное пособие. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.

References:

1. Budinayte G. L. Lichnostnye tsennosti i lichnostnye predposylki subekta / G. L. Budinayte, T. V. Kornilova // Voprosy psikhologii. – 1993. – № 5. – S. 99-105.

2. Buravleva N. A. Tsennostnye orientatsii studentov / N. A. Buravleva // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2011. – № 6. – S. 124-129.

3. Kosareva A. Yu., Lekomtseva L. S. Tsennostnye orientatsii studentov VUZov na sovremennom etape: Cb. nauch. Trudov / A. Yu. Kosareva, L. S. Lemomtseva / Pod red. prof. V. N. Belova. – Saratov: Izdat. tsentr «Nauka», 2011. – S. 40-43.

4. Leontev A. N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost / A. N. Leontev. – M.: Izd-vo Smysl, «Akademiya» 2005. – 352 s (Seriya «Klassicheskaya uchebnaya kniga»).

5. Samotaeva E. A. Psikhologicheskie osobennosti tsennostno-motivatsionnoy sfery studentov-pervokursnikov / E. A. Samotaeva // Problemi suchasnoï psikhologii. – 2011. – Vipusk № 13. – S. 364-374.

6. Seryy A. V., Yanitskiy M. S. Tsennostno-smyslovaya sfera lichnosti / A. V. Seryy, M. S. Yanitskiy. / Uchebnoe posobie. – Kemerovo: Kemerovskiy gosudarstvennyy universitet, 1999. – 92 s.

УДК 821.161.1Б-31.091

СПЕЦИФИКА ИЗОБРАЖЕНИЯ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ

П. Д. БОБОРЫКИНА «ЖЕРТВА ВЕЧЕРНЯЯ»

к. филол. н., Петренко Н. А.

Евпаторийский институт социальных наук РВУЗ «Крымский гуманитарный университет» (г. Ялта), Республика Крым, Евпатория

В статье анализируются особенности изображения женских образов в романе П. Д. Боборыкина «Жертва вечерняя», художественные средства, при помощи которых романист создает ряд ярких, оригинальных героинь. Отмечено, что образы положительных героинь являются носителями этического идеала писателя, имеют важное значение в раскрытии идейного содержания романа. Изображая вульгарных женщин-эмансипе, писатель изобличает уродливые проявления женской эмансипации. Он часто использует такие художественные приёмы, как зоологизмы, едкую иронию, сатиру, гротеск при описании внешнего вида, мимики, жестов, движений этих героинь. Сделан вывод о том, что автор выступает последователем художественной традиции реалистов в изображении женских образов, отражающих русскую действительность второй половины XIX века.

Ключевые слова: роман, натурализм, реализм, героиня, женские образы.

Петренко Н. А. Специфіка зображення жіночих образів у романі П. Д. Боборикіна «Жертва вечірня» / Євпаторійський інститут соціальних наук РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), Республіка Крим, Євпаторія

У статті аналізуються особливості зображення жіночих образів у романі П. Д. Боборикіна «Жертва вечірня», художні засоби, за допомогою яких романист створює ряд яскравих, оригінальних героїнь. Відзначено, що образи позитивних героїнь є носіями етичного ідеалу письменника, мають

важливе значення у розкритті ідейного змісту роману. Зображуючи вульгарних жінок-емансіпе, письменник засуджує негативні прояви жіночої емансипації. Він часто вдається до таких художніх прийомів, як зоологізми, ідка іронія, сатира, гротеск при описі зовнішнього вигляду, міміки, жестів, рухів цих героїнь. Зроблено висновок про те, що автор виступає послідовником художньої традиції реалістів у зображенні жіночих образів, які відображають російську дійсність другої половини XIX століття.

Ключові слова: роман, натуралізм, реалізм, героїня, жіночі образи.

Petrenko N. A. Specific character of female image in P.D. Boborykin's novel «The Evening Victim» / Evpatoria Institute of Social Sciences RHEI «Crimean University for Humanities» (Yalta), Republic of Crimea, Evpatoria

The article deals with the features of the female characters in P. D. Boborykin's novel «The Evening Victim», the artistic means with the help of which the novelist creates a number of bright and original characters. The positive images of heroines are carriers of the ethical ideal of the writer and it has the important meaning in the revealing of ideological novel content that have been mentioned. Potraying women-emansipe, the writer exposes the ugly manifestation of women's emancipation. He offen uses artistic means as zoologizms, caustic irony, satire, grotesque in the description of the appearance, facial expressions, gestures and movements of these heroines. The author is a follower of the artistic traditions of the realists in the female images that reflect the Russian reality of the second half of the XIX century that have been revealed.

Keywords: novel, naturalism, realism, heroine, female characters

Введение. П. Д. Боборыкин – оригинальный писатель II половины XIX века. Его творчество и сегодня представляет несомненный интерес для читателей и исследователей, поскольку этот автор в своих многочисленных романах, повестях, рассказах, пьесах, публицистических статьях проповедовал общечеловеческие моральные ценности.

Степень изученности творчества П. Д. Боборыкина невелика и носит эпизодический характер, несмотря на то, что его художественные произведения привлекали внимание многих критиков II п. XIX века и советских исследователей. Так, дореволюционные критики занимали разные (подчас радикально противоположные) позиции по поводу творчества писателя в целом и его женских образов в частности. М. К. Цебрикова, М. А. Протопопов, К. Ф. Головин, В. Е. Чешихин, З. П. Венгерова писали о героинях произведений П. Д. Боборыкина с восторгом, подчёркивая художественное мастерство автора в изображении женских характеров. Так, К. Ф. Головин в работе «Русский роман и русское общество», анализируя художественные произведения прозаика 60-80-х гг. XIX в., отмечает, что образы героинь автор «наделяет не только образованием и умом... но и самоотверженным великодушием...» [1, с. 397], честностью и свободомыслием.

В современном литературоведении типология и поэтика женских образов в творчестве П. Д. Боборыкина анализируются фрагментарно. **Цель статьи** – рассмотреть особенности создания второстепенных женских образов в известном романе писателя «Жертва вечерняя».

Главная героиня романа, Марья Михайловна, представительница высшего сословия России второй половины XIX века – яркий социальный тип. Характер, взаимоотношения с представителями разных слоёв общества обусловлены не только её темпераментом, но также её происхождением и социальным положением. Боборыкин не отделяет героиню от реальной жизни, связывает социальные проблемы с нравственными вопросами.

На жизненном пути Марья Михайловна встречает Лизавету Петровну – добродетельную, религиозную женщину (прототип – княжна М. М. Дондукова-Корсакова (см. [2, с. 20])), которая всё своё состояние отдала другим. Вдвоём они занимаются благотворительной деятельностью, посещают больницы, притоны и публичные дома. С помощью религиозно-

философских и нравственных бесед, обучения Закону Божьему, грамоте, привития навыков домоводства, Марья Михайловна и Лизавета Петровна пытаются воскресить души падших женщин.

В описании портрета Лизаветы Петровны особое внимание писатель обращает на её глаза, взгляд, улыбку, голос: «её глаза оглянули меня сразу... с какой-то пронизательной симпатией. Эти глаза сейчас же улыбнулись. Улыбка перешла на всё лицо. Рот... большой, некрасивый. Она его кривит немного, когда улыбается, но улыбка всё-таки выходит прекрасная» [3, с. 214]; взгляд: «посмотрела... безнадежным взглядом» [3, с. 241]; голос: «...женский, высокий, несколько дрожащий» [3, с. 213]. Выражение глаз, взгляд, улыбка наставницы Марьи Михайловны отражают её душевное состояние, помогают писателю ввести читателя во внутренний мир этой героини, раскрыть в полной мере её характер.

Существенным дополнением к целостному представлению о Лизавете Петровне являются детали её одежды. Говоря о гардеробе этой героини, писатель акцентирует внимание читателя на её бедности: «...надела какую-то ваточную кацавейку, прикрыла голову тёмной косынкой...» [3, с. 218]. Изображая такие детали одежды, писатель особое внимание уделяет семантике цвета. Так, в описании гардероба наставницы Маши преобладают серые и тёмные тона, что свидетельствует о её скромности.

Лизавета Петровна – личность, полная сострадания и сердечной отзывчивости. «Что значит доброта! Что значит настоящая, не подкрашенная искренность!» [3, с. 214], – записывает Марья Михайловна в дневнике. Она видит отличие Лизаветы Петровны от светских барынь: «...предо мной... в монашеском платье, без причёски, даже без воротничков, была женщина с таким изяществом тона, манеры, *avec une telle distinction* (с такой утончённостью), что я перед ней почувствовала себя кухаркой, чопорной мещанкой и сейчас же преклонилась пред её преимуществом» [3, с. 215].

Описания такого плана позволяют выявить высокие нравственные черты этой героини.

Чем ярче и богаче нравственная и внутренняя жизнь персонажа, тем богаче его язык. В разговоре Лизавета Петровна не прибегает к употреблению иностранных слов. Марья Михайловна в дневнике замечает: «Мы с ней говорим всё по-русски. Какой у неё славный язык! Этак ни одна наша барыня говорить не умеет» [3, с. 221]. Думается, что общение героини на родном языке указывает на её демократичность и близость к народу. Необходимо заметить, что до знакомства с Лизаветой Петровной Марья Михайловна стеснялась говорить по-русски. Например, в её дневнике мы находим такие высказывания: «Русский язык очень меня стеснил. Я, конечно, говорю; нахожу даже, что для вранья он иногда приятнее французского...» [3, с. 22] или «Я покраснела от непривычки говорить по-русски, фраза вышла у меня очень глупая...» [3, с. 99] и др.

Следует указать, что в отличие от Марьи Михайловны («во мне закралось недоверие к... мужскому уму» [3, с. 266]), Лизавета Петровна, несмотря на стремление к независимости, не мыслит своей деятельности без поддержки мужчины-развивателя. Так, она говорит Маше: «Без мужского ума нам прожить трудно» [3, с. 267]. Лизавета Петровна ищет опоры и руководства в мужчине, в ней подчёркивается её внутренняя незащищённость и слабость, а Маша считает, что необходимо жить и мыслить самостоятельно. Марья Михайловна видит и ошибки своей наставницы: «Душа её слишком переполнена идеей добра, чтобы останавливаться надолго на материальных вопросах» [3, с. 261]. Кроме этого, Лизавета Петровна убеждена, что «долг любви к душевным... страдальцам нельзя ставить рядом с исполнением своих семейных обязанностей» [3, с. 267]. Здесь её взгляды близки взглядам революционных демократов, которые, в первую очередь, выступали за общественное служение женщины, подчас в ущерб семейному.

После последней встречи с Лизаветой Петровной Маша окончательно решает уйти из жизни и не обманывать себя несбыточными мечтами. Она считает, что их благотворительность – это «толчение воды в ступе» [3, с. 268], а жизнь своей наставницы, «святой женщины» [3, с. 365] с «евангельским сердцем» [3, с. 283], называет «беспробудным самообманом» [3, с. 365]. Марье Михайловне не свойственно чувство христианского всепрощения, близкое Лизавете Петровне.

В анонимной рецензии «Новаторы особого рода» М.Е. Салтыков-Щедрин иронически характеризует Лизавету Петровну, как «специалистку по части падших женщин... несчастную женщину», которая «не только ничего не *делает* (выделено Салтыковым-Щедриным – Н.П.) путного... но даже и говорит только пустяки...» [4, с. 43]. Мы относим её к типу женщины-«смиреницы», «крестовой сестры» (определение В.Н. Кардапольцевой) [5, с. 59], т.к. вся жизнь Лизаветы Петровны посвящена общественному служению. Она сама говорит о своей занятости: «...мало одной жизни!.. У меня день разорван на клочки... Я хотела бы жить не двадцать четыре часа, а втрое, вчетверо больше часов...» [4, с. 216]. Её жизненное кредо, главный этический принцип – жертвенность во имя спасения других. Лизавета Петровна олицетворяет нравственно-христианский идеал самоотречения, человеколюбия и долготерпения. Главные свойства её характера – скромность и искренность, стиль её поведения – простота. Этим она напоминает героиню романа И.А. Гончарова «Обыкновенная история», Лизавету Александровну. Сам П. Боборыкин в письме к А. Измайлову так оценивает образ Лизаветы Петровны: «...порыв христианско-самоотверженного характера – на спасение падших – изображён в виде святой женщины...» [цит. по: 2, с. 20]. Отметим, что этот образ имеет важное значение, потому что без него не получила бы смыслового и композиционного завершения одна из идей романа – идея милосердия.

Марья Михайловна знакомится и с помощницами своей наставницы – Еленой Семёновной и Фешей. Её удивляет внешний вид школьной учительницы, Елены Семёновны: «...девушка очень странного вида. Я подумала, что это... нигилистка. На ней было почти такое же платье, как на Лизавете Петровне, только с воротничком. Длинные волосы в локонах зачёсаны были назад. Ни шиньона, ни косы, ничего!» [3, с. 218-219]. В портрете учительницы особое внимание уделено описанию глаз: «голубые глаза», «бесконечные глаза» [3, с. 219]; взгляда: «прелестный взгляд» [3, с. 220]; улыбки: «тихо улыбнулась» [3, с. 219]; голоса: «заговорила тонким, почти детским голоском» [3, с. 219]. Благодаря таким эпитетам портрет Елены Семёновны может быть интерпретирован читателем как образ доброй, заботливой, справедливой и искренней девушки.

В наружности положительных героинь романа автор отмечает только то, что проясняет их душевные качества, преобладающие черты характера. Внимание Боборыкина сосредоточено на том, что выражают их фигуры и лица, какое впечатление они оставляют, какие чувства и мысли вызывают у Марьи Михайловны. Активизируя особенности портретной детали, автор отдаёт предпочтение самой выразительной – глазам. Примечательно, что именно глаза являются своеобразным кодом не только портрета, но и характера героинь, их внутренней жизни. Согласимся с исследователем В. В. Фащенко, который справедливо заметил, что «выражение глаз – один из давних сигналов о душе» [6, с. 94]. Добавим, что каждая деталь в портретах героинь свидетельствует об их скромности, честности, духовности, интеллигентности.

В романе «Жертва вечерняя» П. Боборыкин изображает и тип женщин-эмансипе. Это пошлые барыни, желающие казаться «новыми», передовыми, интеллигентными женщинами. Они понимают идеи эмансипации как «свободу нравов», вседозволенность, неосмысленное желание оригинальничать, нарушать принятые общественные правила, отличаться

резкими манерами и образом мыслей. Эти светские женщины живут в своё удовольствие, равнодушно относятся к общественным проблемам. Похожий тип женщин-эмансипе изображают А. Герцен в «Былом и думах», А. Писемский в романе «В водовороте», И. Тургенев в «Отцах и детях», «Двух приятелях», И. Гончаров в «Обрыве», Н. Лесков в «Некуда», «На ножах», Н. Хвощинская в романах «В ожидании лучшего», «Недавнее» и др.

П.Д. Боборыкин выступает против вульгарной эмансипации, изображает эмансипе в сатирическом, почти карикатурном духе. Автор с ядовитой иронией описывает таких женщин и отмечает, что на ночные оргии собираются «весёлые, добродетельные» [3, с. 161], «благочестивые жёны» [3, с. 156]. Светский сочинитель, Домбрович, иронично называет участниц афинских вечеров «самыми непроступными женщинами столицы» [3, с. 154]. С Марьей Михайловной он ведёт разговор о безыдейности, невежественности и испорченности русских светских женщин.

Хозяйку литературного салона, покровительницу писателей и поэтов, Плавикову Анну Петровну, главная героиня называет «педантка» [3, с. 15], «дрянь» [3, с. 18], «madame Спиноза» [3, с. 374], которая «страдает учёностью» [3, с. 14]. В своём дневнике Марья Михайловна с иронией описывает её манеры: «так и сыплет, точно царица в театре...» [3, с. 18]; «подняла на меня ещё раз “томительные взоры”, пожала руку и поплыла в большую гостиную» [3, с. 18].

Изображая образ Плавиковой, автор использует такие художественные приёмы, как зоологизмы, сатирические сравнения, метафоры, иронию («сложена, как кормилица. И всё жантильничает: головку направо, головку налево...» [3, с. 14]; «К ней жантильность идёт, как корове седло» [3, с. 16]; «...глядит на меня, улыбаясь, во весь рот... улыбка телячья, но не язвительная» [3, с. 15]; «зрачки закатились» [3, с. 17]; «так... на задних лапках и ходит» [3, с. 23]). С помощью такой портретной характеристики читатель легко может представить себе внешний вид и внутренний мир Анны

Петровны Плавиковой. Боборыкин показывает читателю психологическое и духовное оскудение этой героини.

Черты характера Плавиковой ярко проявляются и в манере её разговора, тоне, интонации, отражающих излишнюю, наигранную чувственность, манерность: «запела» [3, с. 16], «разливалась» [3, с. 17], «отеческим тоном проговорила» [3, с. 16], «сладким тоном» [3, с. 16], «...так запищала, точно пятнадцатилетняя институтка» [3, с. 22]. Манера общения хозяйки литературного салона с сочинителями поражает Марью Михайловну своей неестественностью. Так, комизм образа Плавиковой раскрывается с помощью воспроизведения особенностей её речи, статичности жестов, движений, мыслей.

Изображение другой светской знаменитости, Вениаминовой Антонины Дмитриевны, тоже даётся писателем в иронических и сатирических тонах. Она занимается благотворительной деятельностью, всячески стремится обратить на себя внимание в обществе. Марья Михайловна так характеризует её: «...слишком резка... всем говорит в глаза невозможные вещи. Я даже не нахожу, чтоб её резкости были умны» [3, с. 88]. Героиня называет Вениаминову «кухарка» [3, с. 92], замечает, что она «...так одевается, что её бы можно было принять за ключницу» [3, с. 88].

Авторское отношение к женщинам такого типа передаётся и через описание интерьера, обстановки, в которой они живут. Вениаминова настолько груба, что создаёт вокруг себя тяжёлую атмосферу: «...в её гостях, в прислуге, в детях, в мебели, в особом запахе, который стоит по комнатам, во всём есть что-то тяжёлое, подавляющее, что-то отзывающееся святошеством» [3, с. 91].

Марья Михайловна начинает осознавать ложь и лицемерие высшего общества: «...наш петербургский свет ползает не только перед Вениаминовой, но пред каждой дурой qui pose (которая позирует – Н.П.)» [3, с. 88]. Да и сам Домбрович с издёвкой называет Вениаминову «добрая

кумушка» [3, с. 96], считает, что важно знакомство не с ней, а с её гостями. Такие разноречивые оценки, данные героями «эмансипе», позволяют читателю составить представление как о характеризуемой, так и о характеризующих.

Жертвой неправильного воспитания и уродливой морали является и подруга Марьи Михайловны, Софи. Это легкомысленная, пустая женщина, не видящая вокруг себя ничего, кроме любовных увлечений: «Кроме тряпок и всякого вздору у неё никогда не было ничего в голове» [3, с. 11]. Маше не интересно общаться с Софи, она видит её духовную бедность: «Зачем я приближала к себе такую женщину? Ведь она олицетворённая пустота» [3, с. 13]. Марья Михайловна мечтает об умной подруге с мужскими привычками, которая не будет сплетничать и постоянно говорить о нарядах.

Большой интерес у главной героини романа вызывает также образ жизни танцовщиц, актрис, содержанок-француженок, к которым тянутся русские мужчины. Она специально знакомится с известной куртизанкой Петербурга, француженкой Clemence. Марья Михайловна так описывает её: «...высокая... в чёрном... вся в кружевах... Она меня поразила своим домино. Какая роскошь! И что за божественные духи! Я до сих пор их слышу...» [3, с. 35]; «Как она хороша! Какая турнюра, руки точно из мрамора. Глаза... подкрашены... Шея прелестная. Два, три крупных бриллианта...» [3, с. 39]. Заметим, что в описании француженки основное внимание уделено деталям одежды, дорогим украшениям и духам. Но за красивым внешним обликом этой героини скрывается духовная пустота и безразличие ко всему.

На одном из «афинских вечеров» Марья Михайловна знакомится с танцовщицей Капитолиной Николавной и обращает внимание на её «прекрасные глаза... очень яркие губы... бесподобные зубы» [3, с. 156-157]. Характерной особенностью изображения манеры поведения этой героини являются зоологические сравнения, например, «...все движения немножко кошачьи» [3, с. 156-157], «...прыгнула в угол, как кошка... металась из угла в

угол, как... львица» [3, с. 170]. Такие художественные средства, как зоологические сравнения и сопоставления с кошкой и львицей, чрезвычайно важны для понимания сущности Капочки – изящной, грациозной, умеющей подать себя.

Портреты танцовщиц, содержанок-француженок несут основную характерологическую функцию контраста: прекрасная внешность противопоставлена их моральным принципам, они полностью зависимы от материальных ценностей. Портреты женщин высшего общества, француженок и содержанок сильно контрастируют с портретами Лизаветы Петровны, Феши и Елены Семёновны. Используя контрастное изображение, писатель создаёт противоположные по внешнему облику и внутреннему содержанию образы.

Выводы. Образы светских женщин-эмансипе, француженок и танцовщиц даны как статичные, без внутреннего развития. Они во многом похожи между собой (лишены души и чувств, фальшивы, легкомысленны, расчётливы, корыстны и развратны). Суть этих женщин Боборыкин раскрывает через их разговоры, поступки, внешний вид. Писатель использует яркие краски для создания резкого контраста между внешним блеском и внутренней пустотой жизни светского общества. Этим «мёртвым» героиням писатель противопоставляет духовно богатую, пытающуюся найти смысл жизни Марью Михайловну и её духовную наставницу – Лизавету Петровну.

Образы «эмансипе», содержанок-француженок, светских литераторов отражают отношение самого Боборыкина к высшему обществу. В петербургских салонах, изображённых писателем, нет положительных героев. Великосветская обстановка, праздная, бесцельная жизнь развратили этих людей. Писателю удаётся глубоко проникнуть в суть изображаемой им среды: создав живые и цельные характеры, он достигает обобщения большого масштаба. Здесь автор выступает последователем художественной традиции реалистов.

Сказанным нами не исчерпываются дальнейшие перспективы изучения романа П. Д. Боборыкина. Он может быть интересен в плане детального анализа мужских образов, особенностей их создания в сравнении с другими писателями второй половины XIX века.

Литература:

1. Головин К. Ф. *Русский роман и русское общество* / К. Ф. Головин. – СПб.: Издание типографии А. А. Пороховщикова, 1897. – 472 с.
2. Мудров А. М. П. Д. Боборыкин в переписке с А. А. Измайловым / А. М. Мудров // *Известия Азейбарджанского государственного университета. Общественные науки.* – 1927. – Т. 8–10. – С. 12–24.
3. Боборыкин П. Д. *Сочинения: в 12 т.* / П. Д. Боборыкин. – СПб.; М.: Издательство товарищества М. О. Вольфа, 1885. – Т. 5: *Жертва вечерняя.* – 1885. – 388 с.
4. Салтыков-Щедрин М. Е. *Собрание сочинений: в 20 т.* / М. Е. Салтыков-Щедрин. – М.: Художественная литература, 1965. – Т. 9: *Новаторы особого рода // Критика и публицистика (1868-1883).* – 1970. – С. 36-47. [647 с.]
5. Кардапольцева В. Н. *Женские лики России* / В. Н. Кардапольцева. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 160 с.
6. Фащенко В. В. *У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури* / В. В. Фащенко. – К.: Дніпро, 1981. – 279 с.

References:

1. Golovin K. F. *Russkiy roman i russkoe obshchestvo* / K. F. Golovin. – SPb.: Izdanie tipografii A. A. Porokhovshchikova, 1897. – 472 s.
2. Mudrov A. M. P. D. Boborykyn v perepyske s A. A. Yzmaylovym / A. M. Mudrov // *Yzvestyya Azeybardzhanskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Obshchestvennyye nauky.* – 1927. – T. 8–10. – S. 12–24.

3. *Boborykyn P. D. Sochynenyya: v 12 t. / P. D. Boborykyn. – SPb.; M.: Yzdatel'stvo tovaryshchestva M. O. Vol'fa, 1885. – T. 5: Zhertva vechernyaya. – 1885. – 388 s.*
4. *Saltykov-Shchedrin M. Ye. Sobranie sochineniy: v 20 t. / M.Ye. Saltykov-Shchedrin. – M.: Khudozhestvennaya literatura, 1965. – T. 9: Novatory osobogo roda // Kritika i publitsistika (1868-1883). – 1970. – S. 36-47. [647 c.]*
5. *Kardapol'tseva V. N. Zhenskie liki Rossii / V. N. Kardapol'tseva. – Yekaterinburg: Gumanitarnyy universitet, 2000. – 160 s.*
6. *Fashhenko V. V. U ghlybynakh ljud's'kogo buttja. Etjudy pro psykholohizm literatury / V. V. Fashhenko. – K.: Dnipro, 1981. – 279 s.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ДІЯЛЬНІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Аксельрод Р. Б. 3

ПОЛІТИЧНЕ РУСИНСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПОЛІТИЦІ ТА
ЙОГО ВПЛИВ ЗА МЕЖАМИ ДЕРЖАВИ

Кічера Н. М. 14

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ «КЛАСОВОЇ» ПРОПАГАНДИ НА
ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ КРАЇНИ

доктор історичних наук, Нікітенко К. В. 29

РОЗДІЛ ІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

ВПЛИВ РЕФЛЕКСІЇ НА САМОРЕГУЛЯЦІЮ ЖІНОК,
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Сахно С. В. 46

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРНОЇ СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЙНО-
ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ НА РІЗНИХ КУРСАХ
НАВЧАННЯ

Скворчевська Є. Л. 54

СПЕЦИФИКА ИЗОБРАЖЕНИЯ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ
П. Д. БОБОРЫКИНА «ЖЕРТВА ВЕЧЕРНЯЯ»

к. филол. н., Петренко Н. А. 67

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ»
SCIENTIFIC JOURNAL
«PARADIGM OF KNOWLEDGE: HUMANITARIAN ISSUES»

Підписано до друку 30.11.2014
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: paradred@gmail.com

